

A magyar–horvát és a magyar–szerb viszony alakulása

A magyar–horvát határtárgyalások és a lakosságcsere kérdése

1941. április 10-én Bartók László zágrábi magyar konzul még arról beszélt az usztasa funkcionáriusoknak, hogy a magyar csapatok muraközi bevonulásának csupán „stratégiai jelentősége” van, de a magyar kormány a Muraközt változatlanul Horvátország részének tekinti. Négy nappal később Bartók Károlyvárosba (Karlovac) utazott az Olaszországból érkező Pavelić fogadására, s ezúttal is úgy nyilatkozott az usztasa vezérnek, hogy Magyarország nem tart igényt a Muraközre, a katonai megszállás csupán átmeneti, s kifejezte azt a reményét, hogy a vitás kérdéseket hamarosan tisztázzák. Új momentumként közölte Pavelićyvel, hogy kormánya ugyanakkor szabad kikötőt kér Šušaknál. Pavelić azt válaszolta Bartóknak, hogy bár elvben egyetért a magyar kormány kérésével, de a szabad kikötőre vonatkozó szerződést addig nem köthetik meg, s az egyéb vitás kérdésekben sem dönthetnek, amíg nem rendezték Olaszországgal a határkérdést, amely ekkor a horvát külpolitikában feltétlen prioritást élvezett.¹ Az 1941. május 18-án aláírt római szerződéssel, amely a horvát–olasz határokat rögzítette, a Független Horvát Állam jelentős területi veszteségeket szenvedett, belső helyzete is meggingott. Bartók joggal jelentette ennek kapcsán kormányának, hogy a római egyezmény „reakciója minden képzeletet meghalad. Utcákon, vendéglőkben hangosan szidalmazzák Pavelićet, aki eladta az országot . . . a katonai egyezményt itt egyenesen megszegyentőnek tartják.” Jelezte azt is, hogy a római szerződés okozta belső reakció miatt „talán határmegállapodásra vonatkozó tárgyalásainkat megfelelő alapos ürügy alatt néhány nappal el kellene halasztani”.² Az olasz–horvát határkérdésben elszen-

vedett vereség után a Muraköz jelentősége valóban felértékelődött az usztasa rezsim szemében, de hasonló folyamat játszódott le magyar kormánykörökben is a Bánátra vonatkozó német ígéretek valóra váltásának elodázása miatt. Az első napokban „barátságos szellemben” elintézhetőnek vélt vitás kérdés megoldása elé egyre több akadály tornyosult.

Április 14-én Erdmannsdorf budapesti német követ kormánya nevében közölte Bárdossyval, hogy a románok kérésére a Bánátot nem magyar, hanem német csapatok szállják meg. A német hadvezetőség ugyanakkor – folytatta – hozzájárul a Muraköz és a Murától északra fekvő területek magyar megszállásához, „e területek végérvényes hovatartozásáról azonban későbbi időpontban fognak dönteni”. Bárdossy meglepve hallgatta Erdmannsdorf szavait, és emlékeztette a magyar területi igények teljes kielégítésére vonatkozó korábbi német ígéretekre. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány továbbra is fenntartja a Bánátra vonatkozó követelését, de „kész arra, hogy a Muraközre vonatkozóan az önálló horvát állammal baráti tárgyalásokat kezdjen”.³

A magyar kormánynak egyelőre nem is maradt más választása, hiszen, mint már utaltunk rá, a Jugoszláviát felosztó április 24-i bécsi német–olasz megállapodás a Muraközt Magyarországnak ítélte ugyan, de a pontos határok kijelölését a kétoldalú tárgyalások hatáskörébe utalta.

Bárdossy igyekezett sürgetni a tárgyalások megkezdését. Az április 21-i minisztertanácson – arra hivatkozva, hogy a Muraköz magyar megszállásakor „számos incidensre” került sor és számítani kell a helyzet további éleződésére – a kormány kifejezte szándékát a tárgyalások mielőbbi megindítására. Bárdossy javaslatára azt az álláspontot fogadták el, hogy Magyarország elvileg továbbra is fenntartja szuverenitását a Muraközben, az igazgatást azonban akár meghatározott, akár meghatározatlan időre, de mindenképpen ideiglenes jelleggel, megszabott feltételek mellett átadja Horvátországnak. A Murakeresztúrtól Csáktornyán át a német határig terjedő vasútvonal magyar tulajdonban lesz, s a muraközi olaj kitermelését is magyar vállalatok végzik majd. Az Adria felé irányuló forgalom számára – a Gyékényes–Šušak–Fiume vasútvonalon – „lehetőleg” messzemenő péage-jog biztosítandó, beleértve a

magyar szerelvények közlekedtetésének és üzemanyagraktárak létesítésének jogát is. Šušak kikötőjében szabad zónát és magyar raktárak telepítésének jogát követelték. Tisztázni kell a tárgyalásokon azt is, hogy az igazgatásra átadott Muraközben a horvát hatóságok hogyan fogják biztosítani a tulajdonvédelmet, az okozott károk megtérítését. A kormány álláspontja szerint elvi megállapodást kell elérni a Dráva hajózhatóvá tételéről, s a Száva magyar hajók előtti megnyitásáról. A minisztertanács véleménye szerint a magyar–horvát határnak a Dráva és a Duna medrének középvonalában kell majd húzódnia. Végül a felsorolt követeléseket összekapcsolták a kölcsönös népszerűségcsere gondolatával.⁴

A horvátok a néprajzi elv és a történeti jog alapján követelték maguknak a Muraközt. A történeti érvek alapját az képezte, hogy bár a Muraköz 1918-ig Magyarország része volt, 1785 és 1789, valamint 1848 és 1861 között horvát fennhatóság alatt állt, így az vitathatatlanul Horvátország része.

Május 13-án Pavelić magához hívatta Bartókot, s annak a kívánságának adott hangot, hogy a tárgyalások 22-e tájékán, azaz minél hamarabb induljanak meg, mivel „az államszervezés munkájához nem lehet komolyan nekilátni addig, amíg a határok és a legégetőbb kérdések rendezése meg nem történik”. Pavelić a beszélgetés során kifejezte reményét: nyilván nem lesz akadálya magyar részről annak, hogy a Muraközt simán átengedjék, s a határt a Dráva és a Duna természetes vonala alkossa. Cserében hajlandó lemondani a jelenleg Horvátország részét képező, Dráván túli Goláról és Dályáról, melyek lakosságát később áttelepítenék horvát területre. Nem zárkózott el az elől sem, hogy a Šušak–Fiume vasútvonalon magyar kocsikkal és személyzettel bonyolódjék a forgalom. Kifejezte azt a kívánságát is, hogy kölcsönösen szabályozzák a horvátországi magyarok és a magyarországi horvátok helyzetét, bár nyilvánvalóan nem lakosságcsere formájában. Végül reményének adott kifejezést, hogy a szerződés minél előbbi ratifikációja alkalmával Budapestre utazhat, és módjában lesz a kormányzóval és a külügyminiszterrel személyesen is megtárgyalni a két ország további együttműködésének lehetőségeit.⁵ Úgy tűnt, hogy a horvátok által javasolt időpontban megkezdődhetnek a tárgyalások. Bárdossy azonban május 20-án, azaz

a római szerződés megkötése után táviratban értesítette Bartókot, hogy a küldöttség zágrábi utazását „a zavaros helyzetre való tekintettel egyelőre elhalasztottam”. Kérte Bartókot, hozza a horvátok tudomására, hogy a magyar kormány továbbra sem zárkózik el a tárgyalásoktól, de jobbnak látná, ha a horvát kormány küldené megbízottait Budapestre. A horvátok azonban elvetették a budapesti tárgyalások gondolatát.⁶ Kiderült közben az is, hogy a muraközi kérdésben még horvát kormánykörökben sincs egyetértés. Míg Pavelić lehetségesnek tartott volna némi területi kompenzációt Gola és Dálya térségében a Muraköz átengedésének fejében, Lorković külügyminiszter ez ellen tiltakozott. Mint Bartók egyik jelentésében írta, „mintha leesne az álla e területi koncesszió hallatára”, ez csak tévedés lehet, mondta. Hogy a kérdést tisztázza, Lorković rögtön megkérdezte Pavelićet, aki azt válaszolta, hogy itt csak is félreértésről lehet szó.⁷

Ilyen, nem éppen biztató előjelek után, május 28-án érkezett Zágrábba a magyar küldöttség. Amint megérkeztek, rögtön közölték a horvát kormánnyal, hogy csak abban az esetben kerülhet sor sikeres tárgyalásokra, ha elismerik Magyarország szuverenitását a Muraközben, s a közigazgatás átadására is csak akkor kerülhet sor, ha Horvátország hajlandó bizonyos ellenszolgáltatásokra.⁸ A horvát kormány azonban hallani sem akart semmiféle ellenszolgáltatásról, még kevésbé volt hajlandó vitát nyitni a terület hovatartozásáról. A határkérdésekben Olaszországgal szemben elszenvedett vereség miatt a horvátok lényegesen nagyobb ellenállást tanúsítottak a Muraköz tekintetében, annál is inkább, mivel Magyarország korántsem az az ország volt, amelynek követeléseit fenntartás nélkül teljesíteni kellett. Abban is reménykedtek, hogy a tengelyhatalmakhoz fellebbezve kedvező döntést sikerül elérniük, s így minden ellenszolgáltatás nélkül visszakapják a Muraközt.⁹

A magyar delegáció azonban igen hamar lehűtötte horvát partnereit. Világosan értésükre adta: „naivitás lenne feltételezni, hogy a magyar delegáció csak azért utazott Zágrábba, hogy a Muraközt ellenszolgáltatás nélkül felajánlja. Lehetetlen, hogy a magyar kormány a Muraközt egyszerűen a horvátoknak ajándékozza, mert az ezer éven át magyar terület volt és lakosságának többsége ma is hű Magyarországhoz.”¹⁰ A né-

zetek kölcsönös ismertetése után a magyar delegáció eredmény nélkül hagyta el Zágrábot.

Mindkét fél a németeknél próbált támogatást keresni. Május 31-én Bartók, zágrábi magyar ügyvivő megbeszélést folytatott Glaise von Horstenau zágrábi német tábornokkal és Siegfried Kasche német követtel. Kasche tolmácsolta a Führer azon kívánságát, hogy a horvát állam minél hamarabb konszolidálódjék, s kifejezte reményét, hogy a tengely barátai is „minden lehető el fognak követni, hogy Németországot ezen igyekezetében hathatósan támogassák”. Sajnálkozott a határrendezés elhúzódása miatt, s utalt arra, hogy „Hitler jó szívvvel venné”, ha a horvátokkal szemben a magyar kormány engedékenyebb lenne. „Horvátországnak úgyis még annyi baja és nehézsége van”, tette hozzá, felesleges tehát, hogy Magyarország is szaporítsa azokat. A tábornok bizalmasan megsúgta Bartóknak: figyelmeztette Pavelićet, hogy „ne legyen intranzigensebb, mint az olaszokkal volt Spalato kérdésében”, s javasolta neki, fogadják el azt a megoldást, hogy Muraköz maradjon Magyarország része, és elégedjenek meg a terület igazgatásával. A nagyobb nyomtaték kedvéért még arra is figyelmeztette Pavelićet – folytatta –, hogy „a Führer is helyeselné az ilyesféle megoldást”, s tudtára adta, Németország nem hajlandó döntőbírói szerepet vállalni ebben a kérdésben.¹¹

A németek tehát – miközben Magyarországot mérsékletre intették és semlegességüket hangoztatták – a horvátokat igyekeztek a magyar álláspont elfogadására bírni. E részrehajló semlegesség egyrészt a bécsi osztozkodás Muraközre vonatkozó pontjával, másrészt azzal függött össze, hogy a magyar kormány éppen az időben elégítette ki a németek négy murántúli községre vonatkozó igényét.¹²

Az álláspontok tisztázását a továbbiakban mindkét kormány követségei útján próbálta elérni. Nagy vitát váltott ki a lakosságcsere kérdése, amelyet mindkét fél a saját érdekei szerint értelmezett. Még a konkrét határtárgyalások megkezdése előtt, április 19-én a magyar kormány Zágrábba küldte Tamás Aladárt, akinek igen jó kapcsolatai voltak usztasa körökkel. Tamáson keresztül azt szerették volna kipuhatolni, milyen álláspontot foglalnak el horvát kormánykörök a lakosságcsere kérdésében. Tamásnak Pavelić ezzel kapcsolatban kije-

lentette: hajlandók azonnal tárgyalásba bocsátkozni a bácskai horvátok átvételéről, akiket a kiutasított szerbek helyére telepítenének, a Magyarországról kiutasítandó szerbeknek pedig átvonulási engedélyt adnak, de átvételük szóba sem jöhet.¹³ A zágrábi tárgyalásokon – a németek tartózkodó magatartása miatt – már nem került szóba a szerbek kiutasítása Horvátországon át, de a Muraköz „nagystílú” átadásának fejében a horvát fél hajlandónak mutatkozott volna a bácskai bunyevácok átvételére, s az eredetileg javasolt kisebbségi szerződés helyett egy kitelepítési egyezmény megkötésére. Marosy ennek kapcsán a következőkre hívta fel a külügyminisztérium figyelmét: „... azt hiszem, jobb szolgálatot jelentene Magyarországnak és a magyar jövőnek, ha a formula közjogi részét nem túlságosan forszírozzuk, s egy nagystílú gesztussal ezen fajlag amúgy is elveszett területet úgy engedjük át, hogy a primitív politikai érzékenység részére fájó seb ne maradjon – és ennek fejében minden erőfeszítést a népcsere, vagyis *kitelepítés* lebonyolítására koncentrálhatnánk.” Pavelícnek azt a javaslatát azonban – amelyet közvetlenül a magyar delegáció Zágrábból történt elutazása után tett Bartóknak –, hogy a Muraköz átadása esetén ezen a területen nem állítanak fel semmiféle katonai objektumot, még Bartók is „primitív módon előadott” ajánlatnak nevezte.¹⁴

Budapesten azonban továbbra is a Muraköz közjogi helyzetének rendezésére fektették a hangsúlyt, s úgy képzelték, hogy a közigazgatás átadására csak a népességcsere lebonyolítása után kerülne sor. A horvátok számára viszont elfogadhatatlan volt a két kérdés összekapcsolása, s azzal érveltek, hogy az áttelepítések elhúzódása hosszabb ideig lehetetlenné teszi a horvát jogok muraközi gyakorlását.¹⁵

Az alkudozások júniusban újabb fordulatot vettek. Lorković – jórészt Marosy Ferenc zágrábi magyar követ sugalmazására – felvetette a terület közös birtoklásának gondolatát. Marosy ebben a megegyezés körvonalait vélte felfedezni, csupán a kondomínium formula helyett az „államhatár a Dráva, közigazgatási határ a Mura” megfogalmazást ajánlotta. Azzal próbálta Lorkovićot álláspontja elfogadására bírni, hogy kemény hangon értésére adta: ha rövidesen nem sikerül dönteni a kérdésben, akkor a magyar kormány kénytelen lesz véget vetni a

Muraközben a „tarthatatlan ideiglenes állapotnak”. Ha azonban – tette hozzá – a horvát fél hajlandó a tárgyalásokra a magyar javaslatok alapján, akkor kormánya kész bizonyos engedményekre. Így például nem zárkózna el a kondomínium lehetőségének megtárgyalásától. A kondomínium kérdésében azonban az usztasa állam vezetői sem foglaltak el egységes álláspontot. Lorkovićyal ellentétben Pavelić hallani sem akart a terület közös birtoklásáról, s az álláspontja felől érdeklődő Bartóknak tőle egyáltalán nem szokatlan, színpadias módon kijelentette: „mindenkor inkább állhat emelt fővel a horvát nép elé, ha mint az erőszak megnyilvánulására hivatkozhat a magyar katonai megszállásra, mintha e kérdés felett alkuba bocsátkozna Magyarországgal”.¹⁶ A terület esetleges közös birtoklásának kérdésében azonban – amelyet Marosy szerint kormánya kifejezetten az ő rábeszélésére nem vetett el eleve – igen hamar visszakozót fújtak Budapesten. Leintették Marosy túlzott aktivitását is, amely azt a benyomást kelthette horvát körökben, hogy a magyar kormány hajlandó ismét tárgyalóasztalhoz ülni és alkuba bocsátkozni Muraköz szuverenitása ügyében. Félreérthetetlenül a horvátok tudomására hozták, hogy most rajtuk a kezdeményezés sora, de csak akkor, ha reális javaslataik vannak. Ez nyilvánvalóan azt jelentette, hogy a magyar fél csak úgy hajlandó ismét tárgyalásokba bocsátkozni, ha a horvátok lényegében a magyar álláspontra helyezkednek, ami persze kizárt volt. Figyelmeztették Marosyt, hogy eljárása nem egészen felel meg a kapott instrukciónak, hiszen június végén már csak arra volt felhatalmazása, hogy közölje a horvát kormánnyal: „a magyar közvéleményben mindinkább megerősödik Muraköz megtartásának szándéka”. Bárdossy azt is szemére vetette Marosynak – pedig erre korábban a kormány utasította –, hogy a megbeszélések túlságosan is a közjogi formulák irányába tolódtak, s ehhez képest az ellenszolgáltatások kérdése (áttelepítések, vasutak stb.) háttérbe szorult. Néhány héttel korábban azért intették le a túlbuzgó Marosyt, mert elképzelhetőnek tartotta a terület adminisztratív átadását a várható előnyök fejében.¹⁷

Időközben az usztasa Horvátország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, s némi eredményt tudott felmutatni a belső konszolidáció terén is – s ez a Szovjetunió elleni táma-

dást megelőző napokban különösen fontos volt Németország számára. Zágrábban a német–szovjet háború kitörését – meglehetősen naivul – úgy értékelték, hogy az majd az önálló Horvátország pozícióinak erősítését szolgálja. Mint Marosynak kifejtették: „Oroszország összeomlása a szerbeket legfőbb támogatójunktól fosztaná meg, ezenkívül az ukránokban saját jövő szövetségeseiket látják, minthogy ukránokkal együtt dolgoztak emigrációjukban.”¹⁸ Másrészt ekkorra már sikerült a többi vitás határkérdést rendezni (pl. a szerbiait), s úgy tűnt, számukra is veszített fontosságából a magyar–horvát határügy rendezése. Arra azonban továbbra sem voltak hajlandók, hogy a magyar álláspontot akár csak tárgyalási alapnak is elfogadják.

A magyar kormány tárgyalási szándéka – ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről komolyan – június végére végképp szertefoszlott. A magyar kormány – nyilván a Szovjetunió elleni hadba lépése miatt is – úgy vélte, elérkezett az egyoldalú megoldás ideje. Azért, hogy ennek nyomatékot adjon és egyben jól használható érvre tegyen szert, 25 ezer aláírást gyűjtöttek a Muraközben a terület véglegesen Magyarországhoz csatolása mellett.¹⁹

Június végén a külügyminisztérium arra utasította Marosyt, hogy többé semmiféle tárgyalásba ne bocsátkozzék a Muraközről.²⁰ Június 28-án Sztójay berlini magyar követet hosszú levélben tájékoztatták a magyar–horvát határtárgyalások menetéről, a kudarc okairól, valamint a katonai közigazgatás tervezett bevezetéséről – kérve a követet, hogy annak tartalmát csak július 2-á, azaz a katonai közigazgatás bevezetése után közölje Berlinben. Külön felhívták a figyelmét, hogy a tájékoztatásnak nehogy „olyan jellege legyen, mintha intézkedéseinkben a birodalmi kormány jóváhagyását kérnők, vagy mintha a muraközi kérdést a tengelyhatalmaknak alá kívánnók bocsátani”.²¹

1941. június 1-jén a magyar kormány elrendelte a katonai közigazgatás bevezetését, s ezzel az egyoldalú lépéssel Magyarországhoz csatolta a Muraközt. Ez azt is jelentette, hogy egy időre lekerült a napirendről a lakosságcsere ügye is.

Szeptember 6-án Sztójay berlini magyar követ még egyszer felkereste Woermann külügyi államtitkár-helyettest, és – mint

mondta – a félreértések elkerülése végett a német kormány tudomására hozta, hogy a magyar kormány a „Muraköz ügyében Horvátországgal folytatott tárgyalásait végérvényesen befejezte, és nem lát semmi lehetőséget arra, hogy egy magyar–horvát megállapodás keretében a jelenlegi helyzetet megváltoztassa”. Woermann Sztójay bejelentését tudomásul vette és ismét kifejtette a németek „tartózkodó” álláspontját.²² Ezzel a németek hallgatólagosan szentesítették a Muraköz bekebelezését, így az usztasa Horvátország Magyarországgal szemben is vereséget szenvedett a határkérdésben. A horvát kormányok azonban mindvégig abban reménykedtek, hogy ha máskor nem is, a háború befejezésekor „még adódhatnak átrendezési lehetőségek”. Addig is, amíg ennek elérkezik az ideje – fejtegette több alkalommal is Lorković –, „a horvát kormány legfőbb óhaja, hogy legalábbis az említett terület népi állaga érintetlen maradjon”.²³

Július 29-én az usztasa rezsimmel erősen szimpatizáló Marosy zágrábi magyar követ, aki nem értett egyet a tárgyalások megszakításával s a határkérdés egyoldalú megoldásával, a következőkre figyelmeztette kormányát: „Írásbeli és szóbeli jelentéseimben nem hagytam kétséget az iránt, hogy a magyar–horvát viszony sorsdöntő fordulópontja a Muraköz kérdése. Ezen terület ithagyása esetén megkaphattuk volna a horvátok barátságát – az átcsatolással eszkömpálni kell, hogy Horvátország ellenségeink sorába lép, együttműködést keres Romániával és Szlovákiával és végső fokon újra feltámad körülöttünk – ha gyengített kiadásban is – a kisantant.”²⁴

S bár a kisantant még „gyengített kiadásban” sem támadt fel, a magyar kormánynak valóban számolnia kellett az említett országok magyarellenes közeledésével, s a Muraköz egyoldalú bekebelezése után kiéleződött magyar–horvát viszony is egyre több kellemetlenséget okozott. Gyakoriakká váltak a kölcsönös határsértések. 1941 decemberében például a magyar katonaság elfoglalta a Dunán fekvő Ada nevű kis szigetet. Pár hónappal később – mivel a sorozatos horvát tiltakozásokra a magyar kormány nem reagált – fegyveres usztasák válaszként Šarengrad szigetét szállták meg. A magyar katonaság visszafoglalta a lakatlan szigetet, s mintegy a muraközi kérdés paródiájaként 1942 áprilisában megkezdődtek a Du-

na e szakaszára vonatkozó tárgyalások.²⁵ Azonban – mint Marosy írta – „a horvát delegáció kicsinyes magatartása miatt” ezek a tárgyalások is hamarosan függőben maradtak.

A horvát kormány továbbra sem nyugodott bele a Muraköz elvesztésébe, és erőteljes propagandát folytatott a visszacsatolás mellett, hangosan szítva a horvát nacionalizmust. Céljaira elsősorban a határ menti usztasa fiataltságot, a muraközi horvát tisztviselőket és a továbbra is a zágrábi püspökséghez tartozó muraközi katolikus papságot igyekezett felhasználni. Kvaternik hadügyminiszter például a muraközi magyar katonai közigazgatás bevezetése után a keleti frontra induló varasdi (Varaždin) önkéntesek búcsúztatásakor a következőket mondta: „tűrjenek csendben, mert a Poglavnik [Pavelić államfő – S. E.] és ő ugyanúgy gondolkoznak ebben a kérdésben, mint maguk a muraköziek . . . Muraköz legyen kész és várjon, mert Muraköz a miénk és ellenkező megoldásról szó sem lehet”.²⁶

1942. február 16-án a csáktornyai főszolgabíró arról tett jelentést, hogy a bekebelezési törvény ellenére a horvátországi Varasdon felállították a Magyarországhoz tartozó Perlak és Csáktornya főszolgabírói hivatalát, és hivatalos leveleket küldözgetnek a magyar hatóságoknak. A horvát szabor pedig kinevezte a csáktornyai és perlaki járások képviselőit.²⁷ A magyar válasz természetesen nem sokáig váratott magára. A horvát képviselőnek kinevezett perlaki Petković a *Zalai Közlöny* 1942. március 27-i számában „a legnagyobb megbotránkozásal” tiltakozott az eljárás ellen. Azzal utasította vissza a képviselőséget, hogy ő „muraközi születésű és anyanyelvű magyar állampolgár”. Diplomáciai úton azonban a magyar kormány nem tiltakozott a horvátoknál, s a külügyminiszter arra kérte a belügyminisztériumot, hogy az ügy kapcsán „tartózkodjanak minden olyan intézkedéstől, amely zaklatásnak minősülhetne”, de akadályozzák meg, hogy az illetők esetleg mégis kiszökjenek a szabor ülésére.²⁸ Petkovićnak és a másik kinevezett képviselőnek, Radikovićnak nem esett tehát bántódása, a magyar kormány azonban nem hagyta ennyiben az ügyet. Megtorlásként „lehetővé tette”, hogy a hivataluktól immár megfosztott horvát tisztviselők, vasutasok és tanítók rövid idő alatt „elhagyják” az országot, azaz kiutasította őket.²⁹

A mindkét oldalról fellángoló nacionalizmusnak volt halálos áldozata is. 1941 októberében egy Safarić nevű usztasa Dráva-óhidán (Pretenitec) azért lőtte le Kreszinger Györgyöt, mert „az elsők között volt, akik a magyar csapatok bevonulását kérték a Muraközbe, s azóta is állandóan a magyarság érdekében tevékenykedett”.³⁰

Sok gondot okozott a magyar kormánynak a Muraköz egyházjogi helyzete, mivel az a bekebelezés után is a zágrábi püspökség joghatósága alá tartozott.

A csendőrség központi nyomozóparancsnoksága egyik jelentése szerint Stepinac zágrábi érsek azt az utasítást adta a muraközi papságnak, hogy horvátul misézzenek és „megdorgálta azokat, akik magyarul miséztek”.³¹ Ennek ellensúlyozására a szombathelyi II. hadtestparancsnokság tábori lelkészek segítségével próbálta megoldani az iskolában a magyar nyelvű hittantanítást. Novemberben általános vizsgálatot indítottak a „szláv érzelmű” papság ellen, s azokat, akik nem tanúsítottak „tartózkodó magatartást” az érseki felhívással szemben, ha horvátul állították ki a keresztleveleket, vagy éppen a rájuk bízott horvát gyermekektől horvátul várták a „dicsértesék”-et, kiutasították az országból.³² 1942 májusában a horvát külügyminisztérium politikai osztálya jegyzékben tiltakozott a magyar kormánynál a muraközi papok kiutasítása miatt. Marosy ez ügyben felkereste Marconi zágrábi pápai megbízottat is, aki a Szentszék jóindulatáról biztosította a követet, ugyanakkor hozzátette, hogy a kiutasítások indoklása „vajmi kevés konkrét jogalapot szolgáltat, az abban foglalt adatokból kitűnőleg közigazgatásunk a Muraközben olyan gyakorlatot követ, amely az idegen ajkú lakosság általában elismert nyelvi és vallási jogaival csak nehezen látszik összeférhetőnek.”³³

A katolikus tábori püspökség a honvédelmi minisztérium megbízásából 1941. augusztus végén arra hívta fel Serédi Jusztinián hercegprímás figyelmét, hogy mielőbb járjon közbe a Muraköz egyházjogi helyzetének rendezése érdekében. Ez annál is inkább sürgető lenne – olvashatjuk az átiratban –, mert nemcsak a hívek lelki gondozása függ a zágrábi püspökségtől, hanem „dicső honvédségünk ott állomásozó tagjainak házassági ügye is”.³⁴ Hamarosan a vezérkar főnöke is intervegniált az ügyben. Igyekezett mind Serédit, mind pedig a buda-

pesti nunciust megnyerni az ügynek. A Vatikán azonban hallgatásba burkolózott, ezért Marosy 1942 tavaszán a zágrábi pápai megbízotton keresztül igyekezett eredményt elérni – sikertelenül. A Vatikán a háború befejezéséig, az új határok létrejöttéig nem kívánta átrendezni Muraköz egyházi helyzetét.³⁵

A határtárgyalások kudarca után érezhető negatív változás következett be a magyar kormány horvátokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikájában is. Megkezdődött az ún. telepések és bevándoroltak, azaz az 1918. december 1. után letelepedettek összeírása és kiutasítása. A horvát kormány éles hangú jegyzékben tiltakozott ellene. Marosy azzal próbálta Lorković külügyminisztert megnyugtatni, hogy csupán összeírásról van szó, kormánya nem fogja kiutasítani a horvátokat, és vizsgálatot indít a kiutasítások ügyében. Még le sem zárult a vizsgálat, amikor december közepén újabb horvát panasz érkezett a csáktornyai szolgabíró kiutasítási végzései ellen. A magyar külügyminisztérium ezúttal már 75 kiutasított ügyének legsürgősebb kivizsgálását kérte a belügyminisztériumtól, minthogy „a változott helyzetben [ti. a bekebelezési törvény után – S. E.] nyomós politikai érdek is fűződik ehhez”. A vizsgálat eredményei azonban nem Marosy megnyugtató szavait igazolták. Vida Ferenc, a csáktornyai járás főszolgabírája a vizsgálatot végző belügyi megbízott előtt nem is tagadta, hogy valóban történtek kiutasítások. Azzal érvelt, hogy a bevándoroltak „irredekenták, másrészt kommunisták”, ezért „feltétlenül szükségesnek látszik a bevándorolt és nemkívánatos elemek fokozatos eltávolítása”. Mintegy saját mentségére hozzátette, hogy a kiutasításokat „lassú iramban és a legnagyobb kíméllettel” végezték. A horvát jegyzékben említett 75 kiutasításból 36-ot ismert el, de ezek között is – mondta – legfeljebb 10–15 volt horvát, a többi zsidó.³⁶

Február 18-án a külügyminisztérium közölte Marosyval a vizsgálat eredményét, és a következő válasz megtételére hatalmazta fel: a 75 fő kiutasítása túlzás és „minden tárgyi alapot” nélkülöz. A csáktornyai járásban valóban voltak kiutasítások, ezek között azonban legfeljebb 20–25 (!) horvát volt, a határon viszont csak 3 személyt tettek át. A bevándoroltak összeírására tényleg sor került, de nem kiutasítási szándékkal, hanem

csupán „nemzetvédelmi” céllal. Egyúttal felszólították Marosyt, hogy a magyar kormány nevében tiltakozzon a Magyarországra átjövő és átszökő horvátok magatartása ellen, akik „állandó nyugtalanságot” szítanak és a hatóságok „egyes szükséges és jogos” intézkedéseit „túlzott és rosszakaratú” beállításban terjesztik.³⁷ A kiutasítások mellett a két kormány kölcsönös szemrehányással illette egymást a különféle nacionalista, irredenta szervezetek működése, valamint a sajtóban a Muraközről megjelent nyilatkozatok, cikkek miatt. A horvátok változatlanul vitatták a terület Magyarországhoz csatolásának jogosságát, a magyarok pedig azt állították, hogy a Muraközben nem horvátok, hanem sokácok és bunyevácok élnek, akik az ún. muraközi nyelvet beszélik.³⁸

Marosy követ, bár kissé dagályos stílusban, de találóan jellemezte így a két ország viszonyát: „A magyar–horvát viszony olyan, mint a borús felhőktől megszállt égbolt, amelyen néha pillanatokig kibukkan a kék égnek egy csücske, hogy hamarosan ismét árnyékba borítsa egy újabb szélroham.”³⁹

Magyarországnak, miközben az említett lépésekkel igyekezett „jobb belátásra” bírni az usztasa kormányt, a muraközi kérdés egyoldalú megoldása után nem volt érdeke a magyar–horvát viszony túlzott kiélezése sem, annál is inkább, mivel aggodalommal figyelték a németek által létrehozott kisállamok, Szlovákia és Horvátország, valamint Románia közeledését. Horvátország – bár soha nem mondott le a Muraközről – kénytelen volt tudomásul venni a tényeket. Nemcsak a Muraköz Horvátországhoz csatolásához nem kaptak német támogatást, de Berlinben a helyzet további élezésére irányuló horvát szándékokat is határozottan leintették. Erre enged következtetni Vračić külügyminiszter-helyettes menesztése is, akit Marosy – Benzon bukaresti horvát követtel együtt – „gyűlölködő és kellemetlen ellenfélnek” titulált, s akiről hasonló szellemben tett megjegyzéseket a zágrábi német és olasz követnek. Távozása után a horvát tiltakozó jegyzékek száma érezhetően megcsappant.⁴⁰

Kállay Miklós, az új miniszterelnök és külügyminiszter rögtön hivatalba lépése után utasította Marosyt, hogy igyekezzen a kölcsönösség elve alapján a kisebbségi kérdésben előrehaladást elérni, s tegyzen kezdeményező lépéseket ebben az irány-

ban. A követ által 1942. március 12-én a horvát külügyminisztériumhoz eljuttatott jegyzék felsorolta a horvátországi magyarok sérelmeit – a magyar kormány által támogatott Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség engedélyezése körüli huzavonát, az eszéki nyilasok tevékenységének támogatását, valamint az iskolakérdést –, és azzal fenyegette a horvát kormányt, hogy „a horvátországi magyarsággal való bánásmód nem maradhat visszahatás nélkül a magyarországi horvátság helyzetére”. Marosy a jegyzék átadásakor hosszabb beszélgetést folytatott Lorković külügyminiszterrel, és szóban is sürgette a jegyzékben felsorolt sérelmek orvoslását. Lorković a Magyar Közművelődési Közösséget illetően azzal védekezett, hogy nem történt meg ugyan az egyesület engedélyezése, de tagjai gyakorlatilag szabadon szervezhetnek. Marosy nem fogadta el Lorković magyarázkodását, mivel Magyarországon „a horvát, bunyevác és sokác egyesületek egész sora szabadon működik”. Szemére vetette a külügyminiszternek, hogy Horvátországban egyetlen magyar iskola sincs, Magyarországon viszont 13 ún. horvát–magyar, 5 vend–magyar, 7 bunyevác–magyar és 15 sokác–magyar vegyes iskolában folyik tanítás. Lorković kormánya nevében kijelentette, hogy kölcsönösségi alapon hajlandók rendezni a magyar kisebbség helyzetét, s megnyugtatta Marosyt, hogy a Duna vonalán túl, azaz a Bácskában nincsenek területi követeléseik. A Muraközt nem említette. Ők nem akarnak a német kisebbséghez hasonló jogokat – folytatta –, csupán azt, hogy a magyarországi népcsoport is bevállhassa a horvátokhoz való tartozását, fenntarthassa népi kultúráját. Lorković ezzel értésére adta Marosynak, hogy kormánya nemtetszéssel szemléli a magyarországi horvátok bunyevácokra és sokácokra való felosztását. E pontnál éles vita alakult ki köztük. Marosy „kicsinyes és túlfűtött sovinizmusnak” nevezte Lorković álláspontját, a horvát külügyminiszter pedig azt fejtegette, hogy „a nemzetek lelki életében a nemzeti név is összekötő kapocs, és ha annak szabad megvallására a lehetőség nincs meg – ez az illető néptöredék lelki elidegenítését és elszakadását vonja maga után”. Lorković persze elfelejtette megemlíteni, hogy a boszniai muzulmánokból éppen az usztasa kormányzat igyekezett „horvát-muzulmánokat” faragni.

Az iskolakérdésben azonban kénytelen volt védekezni, s az adott helyzetért a jugoszláv kormányokat tette felelőssé. Biztosította Marosyt, hogy a horvát kormánynak „feltétlen és komoly szándéka” ezen segíteni. Szóvá tette ugyanakkor, hogy a muraközi iskolákban nem horvátul, hanem „muraköziül” oktatnak, s míg a magyar követ kapcsolatot tarthat a horvátországi magyarsággal, Gaj követnek nincs alkalma a kapcsolatra a magyarországi horvátokkal. Marosy az elhangzottak ellenére világosan értésére adta Lorkovićnak, hogy kormánya „a fennálló helyzet alapján” képzeli el a vitás kérdések rendezését, engedményekre nem hajlandó.⁴¹ Magyarországon, hangsúlyozandó a vendnek az irodalmi horvátból való különállását, bevezették az iskolákban a „magyar írásmódot”. Az ilyenfajta nyelvi manipuláció persze az usztasa kormányzattól sem állt távol. Rendeleti úton tiltották be például a „tisza” horvát nyelvtől idegennek titulált szerb kifejezések használatát.

Hosszas huzavona után egyedül az eszéki nyilasok tevékenységének betiltását és a Magyar Közművelődési Közösség engedélyezését sikerült elérni, a kisebbségek helyzetének rendezéséről szóló párbeszéd továbbra is kimerült a kölcsönös ígéretésekben.⁴²

A lakosságcsere kudarca után a magyar kormány újabb ötlettel állt elő: a boszniai szórványmagyarság Magyarországra telepítésének gondolatával. Mint már utaltunk rá, a bukovinai székelyek letelepítése után is jelentős terület maradt üresen a volt jugoszláv telepések földjén. Nem sikerült a tervezett mértékben a moldvai csángók betelepítése sem, így a magyar kormány a horvátországi magyarok egyoldalú átköltöztetésével igyekezett tovább „javítani” a Bácska nemzetiségi térképét.⁴³

A Bárdossy-kormány „partizánveszélyre” hivatkozva már 1941 decemberében kérte a boszniai magyarok áttelepítését. Az elhúzódo tárgyalások ellenére a minisztertanács 1942. február 25-én felhatalmazta a belügyminisztert és a külföldi magyarokat hazatelepítő kormánybizottságok a „végveszélynek kitett” magyar szórványok hazahozására. A tárgyalásokat az usztasa horvát állam fennállásának évfordulójára Zágrába érkezett Ullein-Reviczky Antal és Henyey Gusztáv altábornagy Paveliçtyel és Lorkoviçtyal folytatott megbeszélései módították el a holtpontról. A horvát engedékenységekben kétség-

telenül szerepe volt az usztasa rendszer ingatagságát jótékonyan palástoló évfordulós készülődésnek, de leginkább annak, hogy így kívántak a két ország között barátságos légkört kialakítani, amely alkalomadtán lehetővé tenné a muraközi kérdés rendezését.

Április elején Marosy és Lorković aláírta a boszniai magyarok áttelepítésére vonatkozó megállapodást. Ennek értelmében a horvát kormány vállalta, hogy az áttelepülők ingatlan vagyonát megveszi, s annak ellenértékét magukkal hozhatják. Ennek fejében a magyar fél módosította azt a korábbi rendeletét, amely szerint a kiutasított és önként távozó horvátok nem vihették ki még ingóságukat sem.⁴⁴ Marosy – kormánya állásfoglalásának megfelelően – visszautasította azt a horvát kérelmet, hogy a vagyoni viszonyosságot terjesszék ki azokra a kitelepülni szándékozó horvát dobrovoljácokra is, akik „horvát nemzeti irányú működésükkel tanúbizonyságot tettek arról, hogy előző hibájukat jóvá akarják tenni”. A boszniai magyarok bizonyos mennyiségű élő állatot is áthozhattak magukkal. Marosy, kormánya utasítása ellenére, kénytelen volt felajánlani a viszonyosságot. Mint írta, erre „múlhatatlanul szükség volt azért, mert a gunjai csoport már elszállításra készen állt és másképp az egész akció felborult volna, ami a horvátországi magyarság körében igen kínos hatást válthatott volna ki”.⁴⁵

Az egyezmény három boszniai falu, Gunja, Vučinjak és Brčko magyar lakosságának áttelepítésére terjedt ki. A megállapodás érvényességét a nyár folyamán Bjelinára is kiterjesztették.

Az április közepén meginduló telepítés alkalmával Marosy, a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség segítségével igyekezett az ünnepélyes búcsúztatásról gondoskodni, de minden buzgósága ellenére sem sikerült olyan külsőségeket teremteni, mint a székely telepítés esetében. A partizánok elleni tisztogató akciók miatt a bjelinai csoportot például német harckocsik kísérték a határra. Ezt a magyar sajtó is kénytelen volt elismerni, miközben „a nagy magyar közösségbe történő beolvadás olthatatlan vágyára” hivatkozva magyarázta az áttelepülési szándékot, hozzátéve, hogy a boszniai magyarok pusztá létüket próbálták így megmenteni. Igaz, ezt nem a horvátokra vonatkoztatták, hanem azt állították, hogy „az élet- és

vagyonbiztonságot a szerbek veszélyeztetik”, azaz a partizánok.⁴⁶ A tényleges veszélyt azonban a német, az olasz és usztasa partizánvadász akciók jelentették. Ezzel kapcsolatban csak két esetre szeretnénk utalni. Az 1942. májusi boszniai tisztogatásnál a bilogorai körzet falvaiban több száz menekültet, köztük magyarokat is felkoncoltak. Ostri-Zid községben pedig 1943 márciusában az egész falu férfilakosságát kivégezték a németek, mivel nem voltak hajlandók a partizánokat kiadni. A magyarokat is likvidálták, annak ellenére, hogy egy korábbi megállapodás értelmében felmutatták az állítólag oltalmat adó Magyar Közművelődési Közösség igazolványát. Tragikomikusnak lehet nevezni az ostri-zidi esetet követő magyar–német megállapodást, amely hasonló esetek elkerülése végett azt javasolta, hogy a partizánok elleni hadműveletek során a magyarok „kis magyar zászlókkal ismertessék nemzetiségüket”.⁴⁷

De egyéb tekintetben is másként alakult a boszniai magyarok telepítési akciója, mint a székelyeké. Már elindultak az első csoportok, amikor május 30-án a horvát kormány – tiltakozásul az újabb muraközi kiutasítások ellen – felfüggesztette a telepítést. Különösen sérelmesnek találták a muraközi hatóságok azon rendeletét, hogy mindazok a horvát alkalmazottak, akiknek családja a Muraközben lakik, rövid határidőn belül térjenek vissza, ellenkező esetben családjukkal együtt kiutasítják őket, vagyonukat pedig lefoglalják.⁴⁸

Ezzel a lépéssel a horvátok nyomást akartak gyakorolni a magyar kormányra, egyrészt a kiutasítások beszüntetése érdekében, másrészt ezt az alkalmat használták fel egy kétoldalú kisebbségi szerződés kezdeményezésére. A horvát elképzelés szerint a szerződést a kisebbségek helyzetét tanulmányozó helyszíni vizsgálat előzte volna meg. Marosy azzal tért ki a javaslat elől, hogy előbb a Duna menti határ kérdésében kellene megállapodni, bár – tette hozzá – a magyar kormány is aktuálisnak tartja a kisebbségekre vonatkozó megbeszéléseket.⁴⁹

A telepítés csak júliusban folytatódott tovább, miután a magyar kormány kitüntetésekkel enyhítette a független állam vezetőjének szerepében tetszelgő Pavelić „haragját”. Az összeomlás szélén álló rezsimet egyébként sem volt nehéz újabb és újabb, lényegében ellenszolgáltatás nélküli engedményekre

kényszeríteni. Mint a horvátországi Gestapo 1942. szeptember 9-i jelentése megfogalmazta: „Határozott jelei tapasztalhatók annak, hogy Magyarország előkészületeket tesz a felkelés kiszélesedése esetére, de nem a segítség értelmében, hanem azért, hogy minél nagyobb hasznot húzzon abból.”⁵⁰

A szeptemberig elhúzódnó telepítés során összesen 395 boszniai magyar családot (1552 fő) helyeztek el a Bácskában. A gunjaiak Horthyvárára, a vučinjakiak Hadikligetre (Veterinik), a brčkóiaiak Hadiknépére (Sirig) kerültek, a bjelinaiak új lakhelyét pedig Horthyváran és Hadiknépén jelölték ki. A boszniai magyarok tehát a székely telepések között helyezkedtek el, sőt átmenetileg a székelyek házaiban telepítették le őket. Összesen 2877 kat. hold földet kaptak, családonként mintegy 7 holdat.⁵¹ A Bonczos-féle kormánybizottság kezében ezután már csak 14 ezer kat. hold szétszórtan elhelyezkedő terület maradt a Bácskában kisajátított földekből, amely további nagyobb arányú telepítést nem tett lehetővé. 1942 novemberében a külügyminisztérium le is intette Marosy újabb 2–3 ezer fős áttelepítési javaslatát. 1943-tól már csak egyéni elbíráláson alapuló telepítésekre került sor a Bácskában.⁵²

Eközben a magyar és a horvát kormány között tovább tartott a kisebbségek kérdésében folytatott áldatlan vita. A horvátországi magyar iskolák ügyében némi eredményt sikerült elérni. A horvát oktatásügyi minisztérium szerint az 1942/43-as tanévben 12 magyar tagozat kezdte meg működését. Ratković közoktatásügyi miniszter e hír közlését arra használta fel, hogy javaslatot tegyen – a románokkal megkötött szerződés mintájára – egy kulturális egyezmény megkötésére.⁵³ A magyar kormány azonban kitért a javaslat elől. Mindössze annyi történt, hogy az 1944 őszen utolsó óráit élő usztasa kormánynak az akkori zágrábi magyar követ, Van der Venne ajánlatot tett a tankönyvek nemzetiségpolitikai felülvizsgálatára. Alajbegović külügyminiszter „nagy megértéssel” fogadta ugyan a javaslatot, de hozzátette: „a mai kritikus időkben a gyakorlati megoldás hamarosan nem valósítható meg”.⁵⁴

Már 1942 nyarától új tétellel bővült a magyar kormány panaszjegyzéke, ami igen érzékenyen érintette az egyre sűrűbben változó horvát kormányokat. Azt vetették a szemükre, hogy képtelenek „megvédeni” a magyarokat a partizánoktól,

s már nemcsak Boszniában fenyeget az állítólagos partizánveszély, hanem a határszéleken is.⁵⁵ A kormányt nem is annyira a horvátországi magyarok sorsa aggasztotta, hanem attól tartottak, hogy a partizánmozgalom átcsap a határon. Aggodalmukat csak fokozta a Petőfi Sándor magyar partizánbrigád megalakulásának híre.⁵⁶ Az említett telepítések után jobbnak látták lezárni a határt a „fertőzött” horvátországi magyarok előtt, befogadásuk elől, államérdekre hivatkozva, elzárkóztak. A kisebbségvédelem egyre inkább arra szorítkozott, hogy felhívták a horvát kormány figyelmét: a tisztogató akciók során „fokozott” védelemben részesítsék a magyarokat, s a harcok lecsendesedésével biztosítsák hazatérésüket. Ilyen ígéretet kapott 1943. május végén Balla Pál, a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának vezető munkatársa is zágrábi útja alkalmával.⁵⁷ Az usztasa kormány ígéreteinek természetesen csak eszmei jelentőségük volt, hiszen a németek, sőt maguk az usztasák sem vették figyelembe a magyar kormány szempontjait a tisztogató hadműveletekben. A Szerbia katonai parancsnoksága mellé beosztott magyar összekötő tiszt, Krasznay alezredes 1943 októberében azt jelentette, hogy 200 horvátországi magyar az usztasák atrocitásai elől szökött Magyarországra.⁵⁸ A belügyminiszter rendelete értelmében csak azok a magyarok nyertek bebocsátást az országba, akik az állam és a közbiztonság szempontjából teljesen megbízhatóak voltak, és a zágrábi követség által kiállított igazolvánnyal rendelkeztek. A rendelet egyértelműen megtiltotta a zsidók és görögkeleti vallásúak befogadását. Ugyanakkor ez a kisebbségvédelem is csak azokra terjedt ki, akik beléptek a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösségbe. A közművelődési közösség segítségével próbálta megakadályozni a magyar kormány a horvátországi magyarok átállítását a partizánokhoz.⁵⁹

1944. február elején – magyar kezdeményezésre – ismét felvetődött a magyar–horvát lakosságcsere gondolata. A Kállay-kormány változatlanul a népességcsere alapján állt, „amely alól legfeljebb pillanatnyi kivétel lehetséges”. A horvátok viszont feladták korábbi, egyértelműen elutasító magatartásukat, csupán ahhoz ragaszkodtak, hogy a magyarországi horvátok kiköltöztetéséhez többéves határidőt kapjanak. Marosy az „engedékenyebb hangulat” előmozdítása érdekében a tárgya-

lások színhelyül Budapestet javasolta. A megváltozott horvát álláspont mögött az állt, hogy a Mandić-kormány nagyon is tisztában volt a lakosságcsere lebonyolításának áthidalhatatlan nehézségeivel, hiszen a helyzetet már régen nem az usztasák és a németek uralták, hanem a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg. Tárgyalási készségükkel ezúttal is a muraközi kérdés rendezéséhez szerettek volna lehetőséget teremteni. Nyilván a magyar kormány sem a gyors megoldás sikerében bízva vetette fel ismét a kérdést, hanem abban a nagyon is hiú reményben, hogy a háború befejezése után az egyezmény „jogi apparátusára” hivatkozva megszilárdíthassa délvidéki pozícióit.⁶⁰

A lakosságcserere vonatkozó tárgyalások azonban a fronthelyzet alakulása miatt igen gyorsan menekültügyi tárgyalásokká váltak, így a magyar kormány kénytelen volt először „a pillanatnyi kivétel” formuláját alkalmazni. A horvátok ebbe csak úgy egyeztek bele, ha a tárgyalások Zágrábban lesznek. Ezt azzal indokolták, hogy „a társmiszteriumok illetékes tényezői más irányban igen el vannak foglalva, és ezért pillanatnyilag Zágrábból nem távozhatnak el”. Valójában a németek intették le a horvátok utazási szándékát. De, mint Marosy rosszmájúan megjegyezte: Gaj, volt budapesti horvát követ visszatérését „egykori dicsőségének” színhelyére a zágrábi külügyminisztérium munkatársainak kicsinyes intrikái is akadályozzák.⁶¹

Február 16-án Marosy és Gaj, a horvát külügyminisztérium politikai osztályának vezetője között megkezdődtek a tárgyalások. Marosy igyekezett elérni, hogy a menekülteknek minősített kitelepülők átviessék Magyarországra vagyონukat, s végül igyekezett kiharcolni a visszatérés lehetőségét is. Gaj ezzel szemben kikötötte, hogy a véglegesen Magyarországon maradó kitelepülők vagyona a horvát államra száll.⁶²

Közben azonban újabb nehézségek is felmerültek. Kiderült, hogy a már elfogadott alapelvvel ellentétben a horvátok a menekülteket végleges kitelepülökként akarják kezelni, ami azt jelentette volna, hogy vagyónuk végleg a horvát államé lesz. Hosszú vita után Marosynak sikerült annyit elérnie, hogy Gaj beleegyezett, szabjanak meg bizonyos időt a visszatelepülésre, s csak ennek lejárta után tekintsék a menekülteket végleges

kitelepülőknek. Ebből aztán újabb vita kerekedett, mivel Marosy egyéves terminust javasolt, a horvátok viszont a féléves határidő mellett kardoskodtak.⁶³ További gondot okozott, hogy a horvát külügyminisztériumban szokásos gyakori személycserék következtében Gajt leváltották. Utódja, Rieger teljesen tájékozatlan volt az ügyben és új tervezettel állt elő. A tárgyalások még a Sztójay-kormány idején is tartottak. A kicsinyes alkudozások májusban végül is bizonyos eredményre vezettek. Május negyedikén Rieger és Marosy aláírta a magyar-horvát menekültügyi egyezményt.⁶⁴ A lakosságcsere-egyezmény azonban ezúttal sem sikerült tető alá hozni.

A megállapodás szerint a kitelepülők ügyeit egy később kinevezendő magyar-horvát vegyes bizottság intézte volna. A Horvátországból menekülők 2 éven belül visszatérhettek eredeti lakhelyükre, a maradni kívánók viszont megkaphatták a magyar állampolgárságot. Vagyonukat magukkal vihették. A vegyes bizottság kinevezésére még sor került. Tagjai magyar részről Marosy követ, Pallavicini követségi titkár és Angeli András, a követség irodai alkalmazottja volt. Horvát tagjai: Mato Pavlović, a telepítési hivatal osztályfőnöke, Josip Bašić és Ivan Martinčević tisztviselők voltak. Az egyezmény gyakorlati kivitelezésére azonban a fronthelyzet alakulása miatt már nem kerülhetett sor.⁶⁵

Magyarország német megszállása után a horvátok elérkezettnek látták az időt, hogy „emlékeztető lépést” tegyenek Berlinben a Muraköz ügyében. Amikor ezt Marosy Perić külügyminiszter szemére vetette, az „minden zavar nélkül kijelentette, hogy opportunusnak tartotta Berlint arra emlékeztetni, hogy horvát felfogás szerint a Muraköz Horvátország alkotórésze”. A külügyminiszter a továbbiakban elhibázottnak nevezte elődje, Lorković politikáját, aki eleve lemondott a baranyai háromszögről, s így nem maradt a kormány kezében olyan adu, amit a Muraköz kapcsán alkalmasint kijátszhatott volna. Marosy e pontnál a következő megjegyzést fűzte a külügyminiszter szavaihoz: „Perić fenti megjegyzése is mutatja, mekkora hibát követett el az akkori magyar kormányzat, mikor az általam annyira szorgalmazott határtárgyalásokat félbehagyta, melyek Horvátországnak a Baranyáról és Bácskáról való lemondását írásban is leszögezték volna.” Perić azzal

próbálta csillapítani a meglehetősen nyugtalan Marosyt, hogy berlini „emlékeztető lépése” nem jelenti a muraközi kérdés nyílt felvetését.⁶⁶ Mint láttuk, a magyar–horvát határtárgyalásokon szó sem volt az említett lemondó nyilatkozatról, s nyilvánvaló az is, hogy az „emlékeztető lépés” sikere korántsem a horvátok szándékán múlt, hanem azon, hogy a németek ezúttal is határozottan leintették az esetleges magyar–német ellentétekre alapozott horvát próbálkozást. Fontos megjegyezni azt is, hogy a hitleri Németország ekkor már korántsem volt abban a helyzetben, hogy átrajzolja Európa térképét.

Marosy mégis jónak látta felhívni Kasche zágrábi német követ és Glaise von Horstenau tábornok figyelmét a magyar–horvát határon állomásozó ún. fekete légióra (Pavelić poglavnik testőrgárdáját nevezték így), amely szerinte egy esetleges muraközi horvát puccskísérlet fegyveres ereje lehet. Ezt mind Kasche, mind pedig Glaise von Horstenau kizártnak tekintette.⁶⁷ 1944 őszén az usztasa sajtóban és rádióban ismét nagy publicitást kapott a muraközi kérdés. Van der Venne zágrábi magyar követ szeptember 6-i jelentésében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „nem tartom kizártnak, hogy a horvátok az esetleg bekövetkező zavaros viszonyokat felhasználnák arra, hogy rajtaütésszerű betörést kíséreljenek meg Muraközbe, már csak azért is, hogy ezáltal levezessék a tömegek felkavart szenvedélyeit”.⁶⁸ A követnek igaza volt abban, hogy a Muraköz visszacsatolásának meg-megújuló követelése mindig is az ingatag rezsim belső kohéziójának megszilárdítását hivatott szolgálni. A „puccskísérletre”, azaz a Muraköz visszafoglalására azonban az usztasa rendszernek már sem ereje, sem ideje nem volt.

1944 augusztusában Glaise von Horstenau tábornok javaslatára a német kormány felvetette egy közös, magyar–horvát partizánellenes katonai együttműködés gondolatát, amely szerint a harcok során mindkét fél 30 km távolságban léphette volna át a határt.⁶⁹

A Sztójay-kormány az 1944. augusztus 17-i minisztertanácson tárgyalta a német kérést. A külügyminisztérium véleménye szerint a németeknek kellene felszólítani a horvát külügyminisztériumot, hogy a magyar kormányhoz forduljon ezzel a kéréssel. De még ez esetben is a magyar kormány csak olyan

szerepet vállalhat, ami az ország határainak megvédését szolgálja, „azt már nem vállalhatja, hogy egészen a dalmát tengerpartig vegyünk részt egy ilyen akcióban”. A honvédelmi miniszter azt fejtegette, hogy a határtól legfeljebb 10 km-re terjedjen az egyezményben megszabott vonal. Felhívta a figyelmet arra is, hogy nemrég vontak el három hadosztályt a déli határról, s azt jelenleg csak kisebb egységek biztosíthatják. Reményi-Schneller pénzügyminiszter szerint ez esetben nyugodtan érvelhet a kormány a horvátok érzékenységevel, mondván: el kell kerülni, hogy a horvát közvéleményben olyan benyomás alakuljon ki, hogy a határok átlépésével Magyarország valójában a Szent István-i birodalom visszaállítására törekszik. A minisztertanács végül a következő határozatot fogadta el: a horvátországi „bandák” ellen csakis a horvát kormány kérésére hajlandó csapatokat adni, s a harcokat a magyar–horvát határtól 10 km mélységben vállalja. Nagyobb mélységbe a magyar haderő csak abban az esetben hatol be, „ha e tekintetben az érdekelt magyar és horvát kormányok között egy újabb megállapodás létesül”.⁷⁰

Pavelić nem lelkesedett a magyar csapatok horvátországi jelenléteért. Attól tartott, amire Reményi-Schneller is utalt, hogy a magyarok sajátos módon fogják értelmezni a határ átlépését, és bizonyos területi igények kielégítésére fogják azt felhasználni. Horvátországban ugyanis makacsul tartotta magát az a hit, hogy Magyarország Eszék (Osijek) környékére is igényt tart. Pavelić szívesebben látott volna az általános egyezmény helyett olyan megállapodásokat, amelyeket alkalmanként kötött volna a két kormány.⁷¹ Talán felrémllett előtte az a korábbi német kombináció is, amely a magyar égisz alatt megvalósuló horvát autonómia gondolatát sem vetette el. Ez pedig, mint Cianónak több alkalommal kifejtette, azt jelentené, hogy ő még 24 óráig sem maradhatna hatalmon.⁷²

A magyar kormány tehát, ha bizonyos feltételekkel is, beleegyezett a partizánok elleni közös fellépésbe. A horvát kormány sem tért ki határozottan a német javaslat elől, bár komoly aggodalmak voltak a magyar csapatok horvátországi jelenlétét illetően. A magyar kormánynak azonban már nem maradt ideje a tevőleges részvételre a horvátországi partizánok elleni harcokban.

A Bánát visszacsatolásának kérdése

Már utaltunk rá, hogy a korábbi német ígéretekkel ellentétben a délvidéki bevonulást követő napokban a Bánátot német csapatok szállták meg. A német kormány azzal indokolta döntését, hogy egy esetleges magyar–román összecsapás lehetőségét kívánta ezen a módon elkerülni.

A bánáti kérdéstről kialakult német álláspont mögött azonban nemcsak egy feltételezett magyar–román konfliktus megelőzésének szándéka húzódott meg. Attól is tartottak, hogy a magyar igények kielégítése súlyos belpolitikai nehézségek elé állítja a szövetséges Antonescut. Mint Ribbentrop 1941. április 21-én kelt, Erdmannsdorffhoz küldött táviratában megfogalmazta: „Antonescu tábornok helyzete nehéz és Magyarországnak éppoly kevésbé lehet érdeke, mint nekünk, hogy Romániában zűrzavar keletkezzék.”⁷³

A németek a román kormányt azzal nyugtatták, hogy „magyar katona nem teszi be a lábát a Bánát területére”, egyúttal hamar lehűtötték azokat a román reményeket is, hogy a Bánát nyugati része hozzájuk kerülhet. Április 21-én a német külügyminisztérium a bukaresti német követséggel közölte: az a román kívánság, miszerint a Bánát nyugati részét csatolják Romániához, „semmi esetre sem jön szóba”. A követ arra is határozott utasítást kapott, hogy semmiféle kétes értelmű tárgyalásba ne bocsátkozzék, amelyből arra lehetne következtetni, hogy Románia ezt a területet megkapja. „Az ebben az irányban kifejtett román agitáció semmi esetre sem táplálkozhat a német követséggel folytatott beszélgetésből”⁷⁴ – olvashatjuk a követségnek küldött táviratban.

Bárdossy az április 15-i minisztertanácson tájékoztatta a kormányt Erdmannsdorffal folytatott beszélgetéséről. Mivel a Bánát visszacsatolására a magyar kormány már konkrét német ígéretet kapott, utasították Sztójajt, kérjen audienciát Hitleről, „akinek ígéretében bízunk”.⁷⁵

Hitler – Ribbentrop és közvetlen munkatársa, Hewel jelenlétében – 1941. április 19-én fogadta Sztójajt.⁷⁶ A követ kifejtette Hitlernek, hogy a Bánát és Muraköz kérdésében a német állásfoglalásban „a változás jelei mutatkoznak”. Hitler, miután felháborodását fejezte ki, hogy a Bácskában a bevonulás

során népi németeket löttek agyon és fosztogattak⁷⁷, rátért a magyar területi követelésekre. Ismét megerősítette a magyar történelmi határok visszaállításának szükségességét, de hangsúlyozta, hogy Antonescu álláspontját is meg kell érteni. Végül arra kérte Sztójajt, közölje a kormányzóval: a Bánát Magyarország része lesz, de a probléma megoldását jelenleg nem tartja lehetségesnek. Néhány hónapig, amíg a román kedélyek lecsillapodnak, német csapatok tartják megszállva a területet, s addig a magyar kormány se feszegetse az ügyet.

A román kívánságokat tehát határozottan elutasították Berlinben, a magyar kormányt viszont továbbra is csak egy későbbi rendezés ígéretével kecsgették.

Sztójay azonnal Budapestre utazott, s beszámolt Horthynak a Hitlerrel folytatott beszélgetéséről. Az újabb ígéretek ellenére is kénytelen volt úgy interpretálni az audiencián történeteket a kormányzó előtt, hogy a németek „kezdenek visszatáncolni”.⁷⁸ Berlinbe visszautazva, útközben Bécsben találkozott Ribbentrop külügyminiszterrel. Beszélgetésükön elsősorban a bácskai németeket ért atrocitásokat, illetve a Muraköz kérdését érintették. A bánáti visszacsatolás ígéretét megerősítő nyugtató szavak helyett azonban Ribbentrop a Murán túli terület nyugati határán fekvő négy község átadását követelte Sztójaytól.⁷⁹

Az említett községek Németországhoz kerülését a Jugoszlávia felosztásáról döntő, s ekkor már megkezdődött bécsi tanácskozáson elsősorban a német külügyminisztérium népeségügyi csoportjának vezetője, Triska szorgalmazta. Triska a német nemzetiség érdekeire hivatkozva célszerűnek látta volna az egész Murán túli terület hozzácsatolását Németországhoz. 1941. április 21-i, a jugoszláviai németek helyzetét elemző feljegyzése arról tanúskodik, hogy a német külügyminisztérium magas rangú tisztviselői, például Schmidt és Ritter is osztották azt a nézetét, amely szerint Jugoszlávia felosztásánál jobban figyelembe kellene venni az ottani, több százezer fős német nemzetiség érdekeit.⁸⁰ A Murán túli községeket végül is átadták, s ez a Triska-féle álláspont részbeni megvalósítását jelentette, ami, ha nem is döntő módon, bizonyára közrejátszott a bánáti kérdés alakulásában is.

A Bánát hovatartozásának eldöntésében az említett meg-

fontolásokon kívül még egy, a történeti irodalomban eddig jórészt figyelmen kívül hagyott szempont is érvényesült – a Wehrmacht főparancsnokságának álláspontja. A katonai vezetés leszögezte: „A szárazföldi hadsereg parancsnoksága szükségesnek tartja biztosítani a közlekedési összeköttetést a Protektorátus déli részétől a Dunáig és a Dunán át annak északi része felé.”⁸¹ Ennek legegyszerűbb módja valóban a Bánát német megszállása volt. Így a németeké lett a Szendrőt (Smederevo) a Dunával összekötő vasút, a Duna–Tisza összefolyási területe, a román határ közötti Duna-szakasz, valamint több fontos vasútvonal.

A bécsi Imperial Szállóban aláírt, 1941. április 24-i német–olasz megállapodás semmi új mozzanatot nem tartalmazott ebben a kérdésben. Leszögezte ugyan, hogy a Bánátot Magyarországhoz fogják csatolni, de a terület, egy esetleges magyar–román összetűzés veszélyét megelőzendő, továbbra is német megszállás alatt maradt.⁸²

Horthy ezen a napon Mönichkirchenben találkozott Hitlerrel, ahol többek között Jugoszlávia felosztásáról tárgyaltak. Hitler már a német–olasz megállapodás szellemében tájékoztatta a kormányzót a Bánát ügyében.⁸³

Kormánykörökben bizonyos reményeket táplálhatott még Villani április 27-i távirata, amelyben arról tájékoztatta Bárdossyt, hogy értesülései szerint Ciano olasz külügyminiszter továbbra is támogatja Magyarország Bánátra vonatkozó igényeit, s Cianónak arról is tudomása van, hogy a németek is „inkább nekünk”, mint a románoknak akarják juttatni ezt a területet.⁸⁴ A bánáti magyar katonai közigazgatás már kinyomtatott utasításai azonban felhasználatlanul a vezérkar főnöke 1. osztályának páncélszekrényében maradtak.

A magyar kormány, bízva a Bánát későbbi visszacsatolásában, igyekezett megakadályozni a bánáti magyarok kiszorítását a közigazgatásból.

Május 9-én Bárdossy azt táviratozta Sztójajnak Berlinbe, hogy a Bánát helyzetének bizonytalansága miatt a helyzet egyre inkább zavaros, az ott állomásozó német katonaság nem elegendő a személy- és vagyonbiztonság fenntartására. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az ottani magyarok fegyvereit elvették, a szerbekét viszont nem, s a közigazgatást több helyen

kivették a magyarok kezéből. A helyzet megoldása az lehetne – folytatódik a távirat –, ha szakképzett közigazgatási tisztviselők mehetnének Magyarországról a Bánátba. Kérte, hogy Sztójay ennek szellemében járjon el a német kormányznál.⁸⁵ A magyar kormány tehát – miután a terület katonai megszállását a németek határozottan visszautasították – legalább a közigazgatás részleges átvételét szerette volna elérni, némi garanciát teremtve ezáltal a terület későbbi visszacsatolására.

Május 14-én Vörnle is a fenti szellemben emelt panaszt Erdmannsdorfnál a Bánátban uralkodó helyzet miatt, s kormánya nevében kérte, hogy a közigazgatás megszervezésénél „legalább néhány magyar tisztviselőt” tartsanak meg, s hogy Hermann Behrens SS Obergruppenführer, a Volksdeutsche Mittelstelle helyettes vezetője gyakoroljon nyomást az ottani németekre. Többek között a nagybecskereki (Zrenjanin) eseményekkel érvelt, ahol nemcsak a helyi közigazgatás magyar vezetőit bocsátották el, hanem az új német szervek rögtön megkezdték a város üzemeiben dolgozó magyar alkalmazottak, munkások elbocsátását is.⁸⁶

Május 20-án Sztójay felkereste Wezsäckerert. Arról beszélt, hogy a bánáti lakosság nyugtalan, mert bizonytalan a terület hovatartozását illetően, majd kormánya három kérését terjesztette az államtitkár elé: 1. hozzák a lakosság tudomására, hogy a Bánátot Magyarországhoz fogják csatolni; 2. engedjék be a magyar adminisztratív szerveket a Bánátba; 3. határozzák meg a Bánát tényleges birtokbavételének időpontját. Sztójay azzal érvelt, hogy Hitlernél tett legutóbbi látogatása alkalmával a Führer azzal biztatta, hogy a terület átadására 2–3 hónapon belül sor kerül. A jelenlegi körülmények azonban amellett szólnak – folytatta –, hogy ez a határidő rövidebb legyen. Wezsäcker tudomásul vette a magyar kormány kívánságát, de nem ígért semmit. Csak annyit mondott, hogy továbbítani fogja az elhangzottakat a megfelelő helyekre.⁸⁷

Sztójay Bánátról kezdeményezett tárgyalásai május 28-án folytatódtak. Wezsäcker ezúttal határozottan leszögezte: „a magyar kormánynak a Bánáttal kapcsolatban előadott kívánságai most nem valósíthatók meg. A fennálló rendezés marad továbbra is érvényben, aminek okairól a magyar kormány és a kormányzó is igen részletes tájékoztatást kapott.” Sztójay ez-

úttal megjegyzés nélkül tudomásul vette az elhangzottakat, s csak annyit fűzött hozzájuk: a német kormány lépéseket tehetne, hogy a német és a magyar népcsoport között a jelenleginél jobb viszony alakuljon ki. Weizsäcker ettől nem zárkózott el, s a beszélgetésről készített feljegyzéséhez is hozzáfűzte: „Talán lenne mód a fennálló ellentétek kiegyenlítésére.”⁸⁸

Nincs kizárva, hogy a magyar kormányköröknek tudomása volt arról, hogy a szerbiai németek között koránt sincs egységes álláspont a Bánát kérdésében, s igyekeztek kihasználni az ellentéteket. Harold Turner, a szerbiai német katonai közigazgatás vezetője ebben az időben hajlott arra, hogy a Bánátot átadják a magyaroknak – azzal a feltétellel, ha az ottani németek megtarthatják eddig megszerzett politikai, gazdasági és kulturális pozícióikat. Grafenhorst viszont, Szerbia, a Bánát, Koszovó és a Kelet-Szerémség katonai közigazgatásának másik vezetője határozottan ellenezte ezt a megoldást, mert véleménye szerint az átadás veszélyeztetné a terület német érdekek szerint értelmezett rendjét és biztonságát. amit éppen a küszöbönálló szovjetellenes háború miatt feltétlenül fenn akartak tartani.⁸⁹ Sztójay benyomása szerint viszont a német kormány azért nem adja át a Bánátot, mert amíg „a helyzet Oroszországgal végleg nincs tisztázva, addig a románokat, azaz Antonescut mindenképpen tartják és megrázkódtatásoknak nem akarják kitenni.”⁹⁰ A Szovjetunió elleni német támadás előkészületei tehát – ha más-más megfontolásból is – komoly mértékben befolyásolták a német vezető körök Bánátra vonatkozó álláspontját. A magyar kormányt is hasonló okok sürgették ekkor: még a szovjet–német háború kitörése előtt dűlőre kívánta vinni a terület visszacsatolásának ügyét.

Június 3-án Sztójay – Weizsäcker kezdeményezésére – a bánáti viszonyokat jól ismerő Felix Benzlerrel, a német külügyminisztériumnak Szerbia katonai parancsnoksága mellé rendelt megbízottjával folytatott hosszabb megbeszélést. Benzlernek a beszélgetésről készített feljegyzése arról tanúskodik, hogy a németek taktikát változtattak, és támadásba mentek át. Benzler szóhoz sem engedte jutni Sztójayt, rögtön a két kormány között fennálló „sérelemes pontokat” kezdte sorolni. A követ szemére vetette, hogy a „megkötött egyezmények ellenére” a Bácskából még mindig toloncolnak át szerbeket a

német megszállás alatt álló területekre.⁹¹ Kifogásolta, hogy magyar részről ismételt panaszt emelnek a bánáti magyarság állítólagos háttérbe szorítása miatt, s az átlátogató magyar tisztek és tisztviselők beavatkoznak a bánáti ügyekbe. Felhívta Sztójay figyelmét arra a jegyzőkönyvre is, amit a két bánáti népcsoport vezetői írtak alá, s amelyből véleménye szerint „világosan látható, hogy a magyar panaszok egyike sem helytálló”.⁹² Az esetleg előforduló súrlódásokért minden felelősséget a bánáti magyarság vezetőire hárított azzal az érveléssel, hogy „a hivatali állások betöltésénél a magyar népcsoport olyan mérvű részesedést követelt, amely a bánáti népcsoportok arányszáma alapján meghaladta jogos igényét. A magyar népcsoport, mikor kívánsága nem teljesült, teljesen lemondott igényéről.” Az egyesületek betiltása miatti magyar panaszokkal kapcsolatban Benzler lényegesen enyhébb hangot ütött meg. Azt magyarázta Sztójaynak, hogy a katonai parancsnokság egész Szerbia területén minden egyesület tevékenységét felfüggesztette, ezért ismételt engedélyezésüket kérelmezni kell. „Már most közölhetem – tette hozzá –, hogy amennyiben ilyen kérelmeket benyújtanak, hajlandó vagyok azok kedvező elintézése érdekében a katonai parancsnoknál közbenjárni.”

A magyar katonatisztek és tisztviselők bánáti beutazása és politikai tárgyalásai kapcsán értésére adta Sztójaynak, hogy „mindezek az események az összes szerbiai német hatóságoknál igen erős ellenérzést keltettek Magyarországgal szemben”, de hajlandó a „kedélyek lecsillapításában közreműködni, amire csak akkor van kilátás, ha magyar részről is betartják a megkötött egyezményeket”.⁹³ Végül Weizsäcker javaslatára felvetette, hogy a magyar kormány jelöljön ki egy külön megbízottat, akivel ő, illetve a szerbiai katonai parancsnokság minden ügyet megbeszélhet, megállapodásokat köthet. Erre azért lenne szükség, érvelt, mert a német külügyminisztérium szerint sem Bolla Lajos belgrádi magyar konzul, sem pedig Kövér ezredes, összekötő tiszt nem alkalmas ilyen feladat ellátására.⁹⁴

A németek valójában nem Bolla, vagy éppen Kövér alkalmatlansága miatt kértek kormány megbízottat. A német kormány és a megszálló csapatok parancsnoksága, mint Sztójay kissé későbbi jelentésében megfogalmazta: „a belgrádi konzul-

látusunk tisztviselőivel nem óhajtának politikai jellegű tárgyalásokat folytatni”.⁹⁵ Ezzel egyrészt még a látszatát is el akarták kerülni Szerbia külpolitikai önállóságának, másrészt ily módon is előkészítették a csakhamar Szerbiához csatolt Bánát bizonyos önállóságát.

A magyar kormány teljesítette a németek kérését, és Tallian bárót nevezte ki bánáti különmegbízottjának.

A németek még a Szovjetunió elleni támadás előtt jónak látták saját érdekeik szerint rendezni a Bánát státusát. 1941. június 5-én Belgrádban – a magyar képviselő részvétele nélkül – megszületett a döntés. A Bánátot önálló adminisztratív státussal Szerbiához csatolták, élére Joseph Lapp, a bánáti németek egyik vezetője személyében ún. segédbánt állítottak. Hatáskörébe a Bánát belső ügyeit intéző négy, újonnan felállított ügyosztály tartozott, amelynek vezetőit a szerb kormány vezetője és belügyminisztere, Milan Acimović nevezte ki. A kinevezett ügyosztályvezetők valamennyien németek voltak. A megállapodás előírta, hogy a járási, városi és községi előljárókat az adott terület, helység nemzetiségi arányait figyelembe véve kell kinevezni, s garanciákat tartalmazott arra nézve is, hogy a gazdasági kulcspozíciókat ugyancsak németek foglalják el. Később, 1941. december 6-án, Szerbia új közigazgatási felosztása alkalmával a Bánát a németek megszállta Szerbia 14 ún. okrugjának (körzet) egyike lett.⁹⁶

Sztójay kormánya nevében azonnal magyarázatot kért Berlinben. Weizsäcker azzal próbálta nyugtatni a meglehetősen felháborodott követet, hogy az átadás „lélektani pillanata” akkor érkezik majd el, ha Románia megkapja Besszarábiát, vagyis kárpótolják a Bánát elvesztéséért.⁹⁷ Azonban ez a „lélektani pillanat” is elmúlt. Kárpótlásul – német kezdeményezésre – augusztus 6-án Budapesten tárgyalások kezdődtek a bánáti magyarok helyzetéről.⁹⁸ A németeket képviselő Benzler rögtön a magyar delegáció értésére adta, hogy az átadás továbbra sem aktuális, mivel ez „gyengítené a lakosság erkölcsét”, s a Bácskában a magyarok egyébként is „megszegték adott kötelezettségeiket”. Hajlandók azonban – folytatta Benzler – bizonyos engedményekre a bánáti magyarságnak a közigazgatásban való részvétele kapcsán és kulturális kérdésekben. A tárgyalások eredményeként Joseph Lapp segédbán he-

lyettesévé hamarosan Jeszenszky Ferencet, a bánáti magyarok egyik jobboldali vezetőjét nevezték ki. Újra engedélyezték a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség működését is.⁹⁹

A berlini román követ a magyar–német tárgyalásokról Weizsäckertől kért felvilágosítást. A román kormány értesülése szerint ugyanis a két fél a magyar csapatok bánáti bevonulásának időpontjáról tárgyalt. Weizsäcker természetesen tagadta Bossy előtt, hogy ilyen jellegű tárgyalásokba bocsátkoztak volna a magyarokkal, de egy szóval sem említette, hogy más kérdésekről valóban sor került megbeszélésekre.¹⁰⁰ Ribbentrop pedig egyenesen arra utasította a bukaresti német követet, hogy ha a Bánát kapcsán a román kormány ismét érdeklődik nála, mondja azt, hogy az ügyről semmiféle információja nincs.¹⁰¹

A németek tehát – a korábbi egyezményekkel és ígéretekkel ellentétben – az egyoldalú megoldást választották, kizárva abból mind a magyar, mind pedig a román kormányt. Ugyanígy járt el egy hónappal később a magyar kormány a Muraköz ügyében. A Bánáttal kapcsolatban viszont – ha nehezen is – kénytelen volt tudomásul venni, hogy legalábbis egyelőre, le kell mondania erről a területről.

Az új, Kállay vezette kormány elsősorban külpolitikai megfontolásokból nem sürgette a Bánát visszacsatolását. Kállaynak Hitlernél 1942. június 7–8-án tett első látogatása alkalmával felvetődött a Bánát kérdése is. Hitler újból Magyarországnak ígérte ezt a területet, Kállay azonban egyáltalán nem tartotta sürgősnek az ügyet (mint ahogy a galíciái határkiigazítást sem). Kállayt ekkor elsősorban az a megfontolás vezette, hogy átvállalva elődje minden kötelezettségét, újabb területek megszerzésével lehetőleg ne korlátozza kormánya esetleg szükségessé váló nagyobb mozgásterét.¹⁰²

A Kállay-kormány eleinte a bánáti magyarság helyzetének alakulására, annak befolyásolására összpontosította figyelmét. 1942 augusztusában például – magyar kezdeményezésre – megegyezés született Tallián és a német hatóságok között a munkaszolgálatra behívott bánáti magyarok ügyében. A megállapodás értelmében a munkaszolgálatosokat nem Szerbiában, hanem a Bánátban foglalkoztatták volna. Az egyezményt azonban a németek nem tartották be.¹⁰³

Amikor a háború menetében beállott változások hatására megkezdődtek a nyugati diplomáciai puhatolozások, a magyar kormány még nagyobb óvatosságot tanúsított a Bánáttal kapcsolatban. Kállay ekkor már az új külpolitikai törekvéseknek alárendelten, többek között a magyar–szerb közeledés előmozdítására, s általában a Magyarországról kialakult nem éppen hízelgő összkép javítására törekedve igyekezett kezelni a bánáti kérdést. Ennek megfelelően 1943 tavaszán tiltakozott az ellen, hogy a bánáti magyarokból egy 500 fős különítményt állítsanak fel azzal a céllal, hogy német egyenruhában és parancsnokság alatt részt vegyenek a bánáti „szerb megmozdulások” elfojtásában. Bolla az ügy kapcsán a következőkre figyelmeztette a magyar kormányt: „Könnyű elképzelni, hogy ilyen terrorkülönítmény működése milyen hangulatot váltana ki az összmagyarság ellen úgy Szerbiában, mint a bánáti szerbségben . . . esetleg ki volnánk téve annak, hogy a Szerbiában elkövetett összes kegyetlenségeket a magyar különítményre fognák rá, ami annál könnyebb volna, mert a terv szerint ezek német egyenruhában, német vezetés alatt működnének. Arra nézve sincs garancia, hogy e magyar zászlóaljtag nem fogják-e szükség esetén a boszniai vagy dél-szerbiai felkelők elleni harcokba bevetni.”¹⁰⁴

A belgrádi főkonzul által említett következményeket Kállay annál is inkább szerette volna elkerülni, mert ekkor már javában folytak a szerb kormánnyal a vetőmag szállítására vonatkozó tárgyalások.

Magyar–szerb közeledési kísérletek

1942 végén sokasodtak annak jelei, hogy a Nedić-féle politikai körök közeledni próbálnak a magyarokhoz. Bolla is egyértelműen kormánya tudomására hozta, hogy ezek a belgrádi politikusok „már semmi neheztelést nem éreznek a magyarok ellen Bácska visszafoglalása miatt”.¹⁰⁵

December végén a Nedić-kormány konkrét lépéseket is tett. A szerb kormány megbízásából Budapestre utazott Nikola Petrović, a betiltott *Jugoslav Lloyd* című folyóirat volt főszerkesztője. Utazásának célja az volt, hogy tárgyalásokat folytasson

son a Földművelésügyi Minisztériumban, a Külkereskedelmi Hivatalban és a Vetőmagkiviteli Rt.-nél vetőmag szállításáról. Petrovićot szívélyesen fogadták, s a magyar tárgyaló felek a szerb kérdéssel kapcsolatban megértést tanúsítottak. Kijelentették azonban, hogy érdemben csak úgy tárgyalhatnak vele, ha kormánya részéről hivatalos felhatalmazást kap. Petrović megnyugtatta tárgyalópartnereit, hogy a szerb kormány ki fogja eszközölni a németek engedélyét a szállításhoz.¹⁰⁶ A kölcsönös készséget mutatta, hogy még mielőtt a németek engedélye megérkezett volna, a megbízólevéllel időközben visszatérő Petrović ígéretet kapott: a kért vetőmag kiszállításához a magyar fél hozzájárul.

A szerbek azt is igyekeztek érzékeltetni, hogy nem egyszerű üzletről van szó. 1943. január 12-én felkereste Bollát Stefan Kluić, a szerb miniszterelnökség propagandaosztályának vezetője, és a Budapestről immár visszatért Petrović. Látogatásuk célja az volt, hogy köszönetüket fejezzék ki a szerb kormány nevében Petrović előzékeny magyarországi fogadtatásáért. Kluić világosan értésre adta, hogy „eltekintve attól a nagy propagandaértéktől, amelyet az itteni parasztság körében az a körülmény keltene, hogy Magyarország volt az első, amely nekik a vetőmagszállítással hozzájárult az ország fellendítéséhez, ezen ügyben ők többet látnak, mint egyszerű kompenzációs üzletet: nevezetesen ebben ők az első barátságos érintkezést látják a két nemzet között és ezért fektetnek nagy súlyt reá”.¹⁰⁷

Pár nappal később szerb politikusok vacsorát adtak a belgrádi magyar konzuli képviselő tagjai részére, amelyen többek között jelen volt Veselinović földművelésügyi és közéleti miniszter, valamint Kluić és Petrović is. Veselinović pohárköszöntőjében utalt rá, hogy az összejövetel Nedić kifejezett óhajára jött létre, amit elmond, úgy lehet venni, mintha Nedić tábornok mondta volna. „Kérem önt, főkonzul úr – folytatta –, mondja meg a budapesti uraknak, hogy a mi népünknek nagyon sokat jelent az, vajon Magyarország hajlandó-e segíteni kezét nyújtani nekünk most, a szerencsétlenség napjaiban. Nekünk, akik a barátság felújítását óhajtjuk, nagyon megkönnyítené a munkánkat, ha azt mondhatnánk a szerb parasztoznak: íme ez a magyar mag . . . Itt nem üzletről van szó, ha-

nem egy gesztusról, mellyel a barátság ismét felújíthatnák.” Talán jobb is – tette hozzá –, hogy „a Bácskába magyarok jöttek be és nem mások. Mi tudjuk, hogy háború van és az, ami Újvidéken történt a véreinkkel, nem a magyar kormány rendelkezésére történt.” Végül utalt rá, hogy a vetőmagért ők nem adhatnak a kért ásványokból, mert azok felett nem ők rendelkeznek, viszont kőszódával, ammóniák-szódával és pengővel rendezni tudnák a számlát.

Bolla meglehetősen visszafogottan válaszolt Veselinović szavaira. Óvatosan csak annyit mondott, hogy személy szerint ő is kívánja a két nép közötti szorosabb barátság kialakulását.¹⁰⁸

A magyar kormánynak kapóra jött a szerb kormány „megbocsátási” szándéka az újvidéki és sajkási vérengzésért, ugyanakkor tartott a még mindig hallgatásba burkolózó németek állásfoglalásától, s kissé meg is lepte, hogy a szerb közeledés ilyen tüntető formában nyilvánult meg. Bolla azzal nyugtatta az aggódó külügyminisztert, hogy Kluić jelenléte a vacsorán, aki Nedić és a németek közötti kapcsolatokban fontos szerepet játszik, „garanciája annak, hogy az egész manifesztáció a németek hozzájárulásával történt”, s erre a lépésre személyesen Bader tábornok, Szerbia katonai főparancsnokának hozzájárulásával került sor.¹⁰⁹

Mi volt a célja a Nedić-kormánynak ezzel az akcióval? Úgy véljük, elsősorban *belpolitikai* szerepet szántak – szánhattak – a vetőmagügynek. Nem volt véletlen, hogy Nedić éppen egy parasztküldöttség előtt jelentette ki: „az első segítség Magyarországtól jön, mert onnan kapjuk a vetőmagvakat”.¹¹⁰ Ezzel a sikeres lépéssel elsősorban megingott belső pozícióit igyekezett megszilárdítani. Fel akarta használni sikerét a különféle szerbiai polgári irányzatok és szervezetek között kialakult konkurenciaharcban, amely egyrészt a németek kegyeiért, másrészt a jövő hatalomért folyt.¹¹¹ Nedić, akinek régi vágya volt, hogy vezetése alatt létrejöjjön az autonóm Szerbia, tisztában volt azzal, hogy minden kicsikart kedvezmény, ami pozícióit erősítheti és az autonómia esélyeit növelheti, attól függ, mennyire tudja fenntartani a németek által megkövetelt rendet és biztonságot, mennyire képes leválasztani a szerb népet az ellenállási mozgalomról. A vetőmagakció tehát „jól

jött”, hogy igencsak szűk belső bázisát kiszélesítse – ezt első sorban a szerb parasztok megnyerésére igyekezett felhasználni.

Mint láttuk, a hivatalos magyar körök a szerb kormány vetőmagszállítási kérelmét nem utasították el, de egyrészt a németek állásfoglalásától tették függővé, másrészt igyekeztek azt a Vetőmagkiviteli Rt. és a szerb kormány ügyeként kezelni. Ez a magatartás 1942. december végén–1943. január elején még elsősorban a *német* szövetségesnek szólt, január végétől azonban új tartalmat kapott.

Mint ismeretes, 1943 januárjában bekövetkezett a 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál, s a Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelmével fordulat állt be a háború menetében. A magyar politikai és katonai vezetés közeli realitásként értékelte a szövetséges csapatok balkáni partraszállását. A megváltozott külpolitikai helyzetben – a rendszer átmentése érdekében – a Kállay-kormány óvatos lépéseket tett a Németországtól való fokozatos eltávolodásra. Törekvései elsősorban a nyugati szövetséges hatalmakkal kezdeményezett, egy esetleges különbéke lehetőségeit és feltételeit kipuhatolni igyekvő, az ilyen szándékot jelző titkos tárgyalásokban öltöttek formát.¹¹² Ezeknek a külpolitikai törekvéseknek a részeként értékelhető a kapcsolatok rendezésének igénye a szomszédos államokkal, köztük Szerbiával. Az utóbbira, legalábbis az első lépés megtételére jó alkalmat kínált a vetőmagszállítás. Természetesen a szerbekhez való magyar közeledés előfeltételét képezte a területgyarapodás, adott esetben a déli visszacsatolások feltétel nélküli elismerése. Ahogyan Balla Pál a Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottságának 1943. május 13-i ülésén megfogalmazta: „Mi az őszinte összefogás felújítására bármikor készen vagyunk, de – s ezt *határainkon kívül és belül* mindenkinek meg kell értenie – nem azon az áron, hogy ismét vitássá engedjük tenni jogainkat arra a területre, amely ezer éven át a miénk volt, s amelynek hovatartozását semmiféle szempont, sem történelmi, sem földrajzi, sem gazdasági, de még néprajzi szempont sem teszi kétségesé.”¹¹³ Ehhez a kettős külpolitikai törekvéshez jó partnernek ígérkezett az a Nedić, aki nem kívánta újjáéleszteni Jugoszláviát, mivel – úgymond – az idő „keresztülgázolt rajta”.¹¹⁴ A magyar–szerb jó viszony egyúttal

jó háttérnek bizonyult volna a bácskai szerbek irányában tett lépésekhez is, amelyről később még részletesen szólnunk.

Bolla a sikeres egyezmény reményében rendezett vacsorán csak saját nevében nyilatkozott a magyar–szerb közeledés szükségességéről, január végén azonban hivatalosan is utasítást kapott, hogy segítse elő Belgrádban a magyar–szerb közeledés ügyét. Februárban pedig a magyar kormány már egyes szerbiai politikusokkal kereste a kapcsolatot.¹¹⁵ Egyéb jelek is arra mutattak, hogy időközben a magyar kormány számára is fontossá, sőt sürgetővé vált a vetőmagszállítás lebonyolítása, akár ellenszolgáltatás nélkül is.

Február közepén Krasznay alezredes, a szerbiai német katonai főparancsnoksághoz beosztott magyar összekötőtiszt felkereste Nedić miniszterelnököt. Krasznay közölte Nedićtyel, hogy a magyar kormány hajlandó volna ingyen is vetőmagot szállítani Szerbiának azzal a feltétellel, ha az addigi tárgyalópartnerek, azaz Petrović, Kluić és Vrhovac helyett magasabb rangú szerb politikusok utaznának Budapestre. Krasznay név szerint is ajánlotta Veselinović földművelésügyi minisztert. Nedićet meglepte, sőt egyenesen megijesztette Krasznay megjelenése és ajánlata, s azt válaszolta, hogy ő nem adhat megbízást semmiféle bizottságnak, az ügyet elvben egyébként is elintézettnek tekinti. Amennyiben részletes felvilágosításra van szüksége – tette hozzá –, forduljon Veselinovichhoz. Krasznay fel is kereste a minisztert, s a diplomáciai életben egyébként szokatlan módon, meghívta Budapestre.¹¹⁶

Nedićék azonnal értesítették Benzler belgrádi német megbízottat Krasznay rendhagyó missziójáról, aki rögtön gyanút fogott. Az akkor Belgrádban tartózkodó Bede István követségi tanácsoson keresztül határozott formában értésére adta a magyar kormánynak, hogy nekik mindegy, hogyan bánnak a magyarok a bácskai szerbekkel, de vegyék tudomásul, Szerbia nem független állam, kifelé a németek képviselik. A vetőmagszállítás ellen nincs semmi kifogásuk – folytatta –, sőt örülnek neki, de úgy látja, hogy a magyarok „ezt az ügyet csak egy közeledési akció ügyes leplezésének tekintik”.¹¹⁷ Egyébként magát Bollát is váratlanul érte Krasznay aktivitása. Megbízatásáról sem kormányától, sem magától Krasznaytól nem kapott felvilágosítást. De a legfeltűnőbb mégis az volt, hogy Krasz-

nay alapvető diplomáciai szabályt hagyott figyelmen kívül, hiszen sem a konzulátus, sem pedig összekötőtiszt nem teremthetett kapcsolatot a németek megkerülésével a szerb minisztériumokkal.¹¹⁸ Nyilván Nedić is ezért lepődött meg annyira Krasznay megjelenésétől.

Bolla úgy vélte, Krasznay szokatlan lépése keltett gyanút a németekben, ám a Budapestre készülő szerb delegáció kiutazási engedélyének halogatása arra utalt, hogy a németek már korábban is gyanús szándékot sejtettek a vetőmagakció mögött, s Krasznay ezt csak megerősítette.¹¹⁹

A németek azonban biztosra akartak menni. A megállapodás előkészítésével megbízott Nikola Petrovićot és Dragoljub Mihailovićot, amikor visszatértek Belgrádba, a Gestapo valutacsempészség ürügyén beidézte és kihallgatta. Valójában az ügy politikai hátterére és Krasznay szerepére voltak kíváncsiak. Krasznay ugyanis nemcsak Belgrádban, de Budapesten is aktív szerepet vállalt. Ott volt Petrovićék pályaúdvári fogadásánál, majd a Hungária Szállóban tiszteletükre rendezett banketten is, ahol egyébként éles szóváltásra került sor közte és a szerb küldöttek mellé beosztott német tisztviselők között.¹²⁰

A németek, akiknek pontos értesüléseik voltak a magyarok titkos nyugati tárgyalásairól, attól tartottak, hogy Krasznay közvetítésével valamiféle magyar–szerb blokk kialakításáról van szó, amit nyilván összekapcsoltak az 1943 tavaszán Törökországból származó hírekkel, az angolszászok égisze alatt létrehozandó balkáni blokk tervével.¹²¹

De nemcsak emiatt hiúsították meg a kezdetben általuk is támogatott vetőmagszállítási akciót. Magyarország szerbiai szerepével kapcsolatban a németeknek egészen más elképzelései voltak.

Még le sem csendesedtek a vetőmagszállítás körül keletkezett politikai hullámok, amikor az akkori honvédelmi miniszter, Nagybaczoni Nagy Vilmos révén a magyar kormány tudomására jutott, hogy előzetes hozzájárulása nélkül tárgyalások kezdődtek a magyar és a német vezérkar között Magyarországnak Szerbia megszállásában való részvételéről.¹²² Nyilván azért, hogy a gazdasági nehézségekre hivatkozva a magyar fél ne találhasson kibúvót, német részről felajánlották a kért 2–3 hadosztály teljes felszerelését.

A honvédelmi miniszter vitte minisztertanács elé a már folyamatosan lévő tárgyalások ügyét, ahol két alkalommal is, 1943. március 10-én és március 30-án foglalkoztak a kérdéssel. Az első ülésen Nagy Vilmos előadta, hogy a vezérkar szerint előnyös lenne a kérés teljesítése, mert a németek felszerelnének 3 hadosztályt, s „a szerbek szívesebben vennék, ha mi szálljuk meg területüket és nem a németek, s ezért ez a tény szimpátiákat szerezhetne a szerbek körében részünkre”. Ezenkívül a vezérkar szerint nehéz is lenne éppen most visszautasítani a német kérést, amikor a 2. magyar hadsereget (pontosabban a maradványait) kivonják a keleti harctérről. Kállay tiltakozott, hogy Szombathelyi a kormány tudta nélkül próbálta rávenni Horthyt a kérés támogatására, Keresztes-Fischer belügyminiszter pedig határozott formában a kérés teljesítése ellen foglalt állást. Mint mondta, akkor is ellenezné, ha a Bánátot ígérnék érte, s lemondással fenyegetőzött. A kormány végül a kérés elutasítása mellett foglalt állást.¹²³

Március 30-án – Kállay olaszországi útja előtt, az első nyugati puhatolozások időszakában – a minisztertanács ismét, ezúttal a külügyminisztérium feljegyzése alapján tért vissza a német kérdés tárgyalására.¹²⁴

Ekkor már az elvi és gyakorlati indokok hosszas felsorolásával támasztották alá az elutasító döntést. Többek között azzal érveltek, hogy a magyar–szerb viszony mindig is nagy jelentőségű lesz, mert „szomszédaink nálunk tekintélyes kisebbséget alkotnak”. Mivel a „zavaró incidensekkel” terhelt bevonulás, valamint az újvidéki és zsablyai események amúgy is „súlyosan megterhelték” a két nép viszonyát, javulást csak a „mindkét részről kívánt és előmozdított hosszabb nyugalmi periódus hozhat”. A kormány tartott attól is, hogy a Szerbiába küldendő csapategységek felett nem tudja majd megőrizni a rendelkezés jogát. Elfogadhatatlannak tartották a csapatküldésnek a kormány ülésén felvetődött azon módját is, amely a magyar és a szerb kormány közötti „megegyezésen” alapulna, hiszen már a vetőmagügy kapcsán is tapasztalhatták, hogy a szerb kormány mozgásszabadsága milyen korlátozott. Az elutasításban döntő szerepet játszott a magyar uralkodó körök angolorientációs csoportjának állásfoglalása, amelynek a lényege az volt, hogy Magyarország csak a Szovjetunió elleni harcokban

vehet részt, egyéb konfliktusokban viszont semleges magatartást kell tanúsítania. A minisztertanácsi jegyzőkönyvben ez így fogalmazódott meg: „a Bánát idegen megszállás alatt van, a Bácska sem szabadult fel gazdaságilag, ezért a magyar közvélemény előtt nem lehetne megindokolni, hogy míg magyar területek idegen megszállás alatt állnak, idegen területre küld a kormány csapatokat.” Ugyanakkor a Bánát kérdését sem kívánták felvetni, „mert ezáltal a németek politikai nehézségeket támasztanának”.

Az elutasítással együtt Románia, Szlovákia és Horvátország közeledését, az újabb kisantant-próbálkozásokat is szerették volna megakadályozni. Mint a külügyminisztérium feljegyzése megfogalmazta: „*Sohasem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy még győzelmünk esetén is, a körülöttünk élő népek megmaradnak, a nemzetek tovább élnek és tovább folytatódik diplomáciai játékuik is.* Kevés fantázia kell ahhoz, hogy ezen diplomáciai kollaborációjuk elsősorban Magyarország ellen fog irányulni.”

A feljegyzés egyszerűen szemet hunyt a folyami erők őrnaszádegységeinek Dráván túli tevékenysége felett, amikor azt állította, hogy Magyarország „a bolsevizmus elleni hadjáratban való részvételtől eltekintve a háború kitörése óta történelmi határain kívül sehol sem fejtett ki katonai tevékenységet”. Igaz, ezek az egységek csak ritkán bocsátkoztak aktív harcba, elsősorban biztosító szolgálatot láttak el a Dunán, Újvidék körzetében, Belgrádnál és Szabácsnál (Šabac) – német parancsnokság alatt. 1942. július 14. és szeptember 1. között például részt vettek a Fruška Gora-i partizánok elleni hadműveletekben.¹²⁵ Mint a folyami erők parancsnokságának az akciót követő belgrádi szemleúton készített jelentése megfogalmazta: „A harcok során az őrnaszád egységei gyakran partra tett járőrökkel avatkoztak sikeresen a harcokba és előfordult az is, hogy a partra tett járőr parancsnoka vette át a horvátok kérésére az ő alakulatuk parancsnokságát és vezette a parti harcokat. Az ilyen alkalmakkor ejtett foglyokat az usztasa alakulatok vették át és rendszerint a harci cselekmények után közvetlenül felkoncolták.”¹²⁶ A szemleúton az egységeket megtekintette Bader tábornok, a szerbiai német megszálló csapatok főparancsnoka is. Ez alkalommal az usztasák rémtettei miatt felháboro-

dott magyar parancsnok megkérdezte Badert: „nincs-e módjában a német katonai parancsnokságnak megakadályozni azt a szadista mézszárlást, amellyel az usztasák a kezükbe került felkelőket kivégzik.” Bader azt válaszolta, hogy már többször interveniált e kérdésben, de minden eredmény nélkül.¹²⁷

A németek kívánságát a magyar történeti irodalom provokációként értékeli, melynek elsődleges célja a Kállay-kormány nyugati hatalmak előtti kompromittálása volt.¹²⁸ A magyar megszálló csapatok ugyanis – egy angol–amerikai balkáni partraszállás esetén – a nyugati szövetséges csapatokkal kerültek volna szembe, s így ez a lépés csírájukban fojtotta volna meg a nyugati kapcsolatteremtési kísérleteket.

A kérés teljesítése egyúttal a németek által „fokozatos elszakadási törekvésnek” értékelt magyar–szerb közeledés még meglévő esélyeit is nullpontra szorította volna. A külügyminisztérium már idézett feljegyzése ezt így fogalmazta meg: „Szerbiába való bevonulásunk... a szerbekhez való viszonyunkat mindenképpen erősen elrontaná. Ezen aggodalmunkat még alátámasztják a csak közelmúltban Belgrádban Benzler követ és Bede követségi tanácsos között folytatott beszélgetések is. Ezekből kiviláglik, hogy a németek kívánságukkal elsősorban azt a politikai célt kívánják elérni, hogy a meginduló magyar–szerb közeledési folyamatot – melyet leplezetlen gyanakvással és rosszállással néznek – elgáncsolhassák.”¹²⁹

A magyar csapatok szerbiai jelenlétével kapcsolatos német célok közül az sem volt mellékes, hogy ők is számoltak a balkáni partraszállás lehetőségével, és előtte rendet akartak teremteni Szerbiában. A magyar csapatokkal a horvátországi és szerbiai partizánellenes tisztogató akciókban felmorzsolódott német elitegységeket akarták pótolni, illetve a megszálló feladatokat ellátó, de megbízhatatlannak tartott bolgár egységeket így szerették volna megerősíteni.¹³⁰

A magyar kormány tehát, külpolitikai megfontolásokból, megtagadta a német kérés teljesítését. 1943 nyarán azonban a Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelősége és a német Organisation Todt között megállapodás jött létre, amelynek értelmében magyar munkaszázadokat küldtek a bori bányavidékre. Bolla értesülései szerint 1943 szeptemberében már mintegy 3300 munkaszolgálatos dolgozott a német ha-

dászati érdekek szolgálatába állított szerbiai bányákban. A drasztikusan kegyetlen bánásmód, az embertelen körülmények kapcsán, amelyet a munkaszolgálatosoknak el kellett szenvedniük, Bolla annyit látott szükségesnek megjegyezni: „Ha meggondoljuk, hogy mindez egy ellenséges országban történik . . . semmiképpen sem járul hozzá az ország tekintélyének öregbítéséhez.”¹³¹

A balkáni magyar megszálló csapatok ügye néhány hónappal később, az olasz kiugrás után ismét felvetődött. Csataynak a német főhadiszálláson 1943. augusztus 18-án tett bemutatkozó látogatása alkalmával, amikor a magyar honvédelmi miniszter a Szovjetunióban lévő magyar csapatok visszavonását kérte, a németek azzal álltak elő, hogy a magyarok vegyék át a „németek hátának megvédését és biztosítását” a Balkánon. Ezúttal az olasz kiugrás miatt főként a horvát területeken támadt úr betöltésére kértek magyar egységeket. Keitel elképzelése szerint a Szovjetunió területéről kivont csapatokat – a szükséges kiegészítések után – vetették volna be Horvátországban.¹³²

A minisztertanács augusztus 24-én tárgyalta a német kérést, amikor Csatay beszámolt a kormánynak a német főhadiszálláson tett látogatásáról. Csatay katonai megfontolásokból előnyösnek tartotta Keitel ajánlatát, Keresztes-Fischer és Bánffy a német kívánság határozott elutasítását követelte, annak hangsúlyozásával, hogy egy katona se lépje át a Duna vonalát. A belügyminiszter kifejtette: „Mi ma már csak saját érdekeinkkel foglalkozhatunk. A végső pillanatra kell felkészülnünk az ország határain belül.” Kállay – ellentétben korábbi álláspontjával – nem ellenezte a német kívánság teljesítését és érezhetően várakozó álláspontra helyezkedett.

Kállay magatartása mögött az az egyébként teljesen irreális számítás húzódott meg, hogy a német kérés teljesítéséhez megnyeri a nyugati hatalmak támogatását, így sikerülne a szövetséges hatalmak által is követelt csapatkivonás szovjet területről, a balkáni partraszállás esetén pedig közvetlen érintkezésbe léphetnének a nyugati haderőkkel. Kállay elképzelései nem maradtak ismeretlenek nyugati politikai körökben, onnan reagálás is érkezett rájuk. Éppen ezért szembeszökő a miniszterelnöknek a reális tényeket figyelmen kívül hagyó fel-

tételezése. A Svájcban élő amerikai Royal Tyler, aki korábban a Népszövetség magyarországi pénzügyi megbízottja volt, adta tudtára Bakach-Bessenyeinek, hogy a miniszterelnök szállítására egyszerűen fantazmagória. Az SOE¹³³ kissé később, Veress Lászlón keresztül egyértelműen Kállay tudomására hozta a hivatalos angol álláspontot is. Eszerint az angolok határozottan ellenezték a magyar csapatok bevetését a Dráva és a Duna vonalától délre eső területen.¹³⁴

A németek kérését ezúttal nem a minisztertanács utasította vissza. A nemleges döntés egy Horthy által összehívott bizalmas tanácskozáson, két nappal az olasz fegyverszünet aláírása után, szeptember 10-én született meg.¹³⁵ A magyar kormány december 2-án, immár nem első alkalommal, ígéretet tett az angoloknak, hogy „a németek ismétlődő követelése ellenére semmilyen körülmények között sem küld magyar csapatokat a Balkánra”.¹³⁶

1942 nyarától sűrűsödtek azok a diplomáciai csatornákon érkező figyelmeztetések, amelyek arra intették a magyar kormányt, hogy fokozott figyelmet fordítson a balkáni helyzetre alakulására. Amint Jungerth Mihály szófiai követ ezzel kapcsolatban írta: a Wilhelmstrasse optimizmusát Szerbia nyugalma érdekében „mi magyarok nem tehetjük magunkévá, mert túl közelről vagyunk érintve. Azonkívül óvakodnunk kell a balkáni fejlemények bagatellizálásától, amint ez 1918-ban történt, mert egy szép napon hasonló keserű meglepetések érhetnek bennünket, mint a Weckerle és Károlyi kormányt 1918 őszén.”¹³⁷

Az ilyen „kellemetlen meglepetések” elkerülését szolgálták a nyugati békepuhítómozgásokkal összefüggésben a londoni jugoszláv emigránskormányval való kapcsolatfelvételre tett kísérletek is. Az első kísérletek egyikére 1942 augusztusában került sor Milan L. Popović svájci útja alkalmával. Popović hivatalosan – múltjához illően – az Antimarkista Liga ülésére érkezett Bernbe, titkos megbízatása azonban az volt, hogy juttassa el Momčilo Jurišićhoz, az emigránskormány ottani követehez az újvidéki és dél-bácskai razzjáról szóló magyar anyagot. Mint Popović a jugoszláv népbíróságon tett vallomásaiban elmondta, Jurišić nem sokat érdeklődött a razzjáról, annál nagyobb érdeklődést tanúsított a magyar külpolitika iránt. Mi-

kor egy hét múlva ismét felkereste a követet, az kormánya nevében köszönetét fejezte ki az átadott anyagért, ugyanakkor finoman értésére adta, hogy semmiféle hivatalos kapcsolatot nem kíván vele fenntartani.¹³⁸ 1943 májusában már komolyabb lépésre szánta el magát a magyar kormány. Két, Magyarországon egyébként rendőri felügyelet alatt álló volt jugoszláv tiszt azzal kereste fel Isztambulban Perić jugoszláv konzult, hogy közölje a jugoszláv emigránskormánnyal, Magyarország kész támogatni egy balkáni partraszállás esetén Mihailović tábornokot azzal a feltétellel, hogy nem lépik át az új magyar határt. Az Újszászy kezdeményezte lépést azonban mind az angol, mind pedig a jugoszláv kormány visszautasította.¹³⁹

1943 második felére a nemzetközi és katonai helyzet egészen másként alakult, mint ahogyan azt Kállay elképzelte. A szövetségesek lassú olaszországi előrenyomulása, a balkáni partraszállás elmaradása, a szovjet hadsereg gyors előrenyomulása, a Tito vezette partizánmozgalom erősödése egyre fenyegetőbb közelségbe hozta a „kommunizmus rémét”.